

თკ 8948
2

Monumenta Georgica

IV. Leges

№ 1

პროფ. ე. თაყაიშვილი

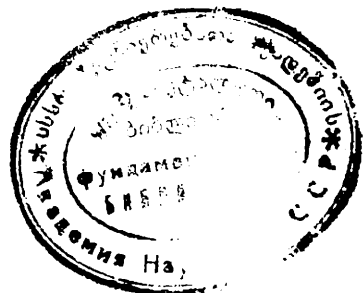
კავშირის ბარის გარეგანი

ტფილისის უნივერსიტეტის გამცემს.

ტფილისი
1920

კელმწიფის კარის გარიგება.

Monumenta Georgica.

IV. L E G E S

№ 1.

Prof. E. Takaïchvili

Institution des cours royales

Publicatio Universitatis Tphilisensis

Tphilis
1920

ქართული კავშირები

IV. კანონმდებლობა

№ 1.

პროფ. ექ. თაყაიშვილი

გელმწიფის კარის გარიგება

ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა.

ტფილისი
სტამბა „სახალხო საქმე“.
1920

დაიბეჭდა სიბრძნის მეტყველების ფაკულტეტის განკარგუ-
ლებით 5 მაისს 1920 წ.

დეკანი კ. კეკელიძე.

წინასიგყვაობა.

ცნობა ხელნაწერის შესახებ.

ხელნაწერი, რომელშიაც დაცულია გარეგნა კეჟმწიფის კა-
კისა, ჩვენ ვიპოვნეთ რამოდენიმე წლის წინათ ქართლში მო-
გზაურობის დროს ერთს გაპარტახებულს სახლში და ამოვიღეთ
ნაგავიდან, რომელიც ჩვენს თვალს წინ გამოგავეს ოთახიდან.
ხელნაწერი პატარა ტანის არის, in 16°, სულ 16,4×12,2
სანტიმეტრი. დაწერილია ქალაღდზედ წვრილის ნუსხა ხუცუ-
რის ხელით და შვის მელნით, ხოლო სათაური და პირველი
სიტყვა თითოეულის მუხლისა ნაწერია სინგურით. ტექსტი ერთ
სვეტად არის დაწერილი. თითოეულს გვერდზედ ოც-ოცი
სტრიქონია. ყდა აღარ შერჩენია, მაგრამ ეტყობა, ჰქონია.
რვეულები აკინძულია. თავი და ბოლო აკლია, აკლია აგრე-
თაე შიგა-და-შიგ მთელი რვეულები და ცალკე ფურცლები.
რვეულების სათვალავი აღნიშნული არ არის გარდა მესამე
რვეულისა, მაგრამ აქაც სათვალავი ხუცური ასო 14 არა ტექს-
ტის ხელით არის დაწერილი. რვეულში ექვსი ფურცელია და
ამის საშუალებით შეგვიძლია დაახლოვებით გამოვარკვიოთ, თუ
რამდენი რვეული აკლია თავში და შიგა-და-შიგ. რამდენი
რვეული აკლია ბოლოში, გამოცნობა შეუძლებელია. დანამ-
დვილებით შეიძლება მხოლოდ თქმა, რომ ყოველ შემთხვევა-
ში ერთი რვეული უეჭველად აკლია, ვინაითგან მეთერთმეტე
რვეულზედ ტექსტი არ არის დამთავრებული, არამედ შეწყვე-
ტილია. თავში ხელნაწერს აკლია ერთი რვეული. სულ უნდა
ყოფილიყო დარჩენილი რვეულების მიხედვით თორმეტი რვე-
ული, თუ ბოლოში მარტო ერთს რვეულს მივიჩნევთ ნაკლუ-
ლად. ამათგან მთლად დაკარგულია პირველი, მეექვსე, მერ-
ვე, მეათე და მეთორმეტე. მთლად დაცულია მეორე, მეოთხე,

მეშვიდე და მეცხრე, მესამე რვეულიდან უკანასკნელი ფურცელია დაცული და პირველი ხუთი აკლია, მეხუთე რვეულიდან მარტო პირველი ფურცელია შენახული, დანარჩენი ხუთი აკლია, მეთერთმეტე რვეულს აკლია ორი ფურცელი. საერთოდ ნაკლოვანია რვეულების ფურცლები (მე-3, 5 და მე-11-სა) ექვსია და უდრიან რიცხვით ერთს რვეულს. ამრიგად, თუ ხელნაწერს 12 რვეულით განვსაზღვრავთ, გამოვა, რომ სულ დაცულია ხუთი რვეული და დაკარგულია შვიდი, ანუ დაცულია 60 გვერდი და დაკარგულია 84. მაგრამ თუ მივიღებთ მხედველობაში, რომ ბოლოს ხელნაწერს არა ერთი, არამედ რამოდენიმე რვეული უნდა აკლდეს და აგრეთვე იმ გარემოებას, რომ სადაც ჩვენ შიგა-და-შიგ ნაკლულად თითო რვეულს ვთვლით, შეიძლება ორი ან მეტი აკლდეს, შეგვიძლია დავასკვნათ: **საზოგადოთ ხელნაწერის ტექსტს და მასში მოქრეულს კელმწიფის კარის გარიგებას ჩვენამდის ნახევარსაც არ მოუწევია:**

შინაარსის მიხედვით ხელნაწერი ორ ნაწილად იყოფა. პირველი შეიცავს მეფის გიორგი ბრწყინვალის სამართალს ანუ ეგრეთ წოდებულს ძეგლის-ღებას მთიულთაღში. ამ ნაწილს უკავია სულ 23 გვერდი, დანარჩენი ნაწილი, 24—60 გვერდი, შეიცავს გარიგებას კელმწიფის კარისა-ს. პირველ ნაწილს თავი აკლია და ძეგლის ღების შესავალი არ შენახულა, დაცულია მხოლოდ ბოლო შესავლისა, რომელიც იწყება სიტყვებით: „...ჩნდა ერთმანერთის ღალატად დასხმა, დაქცევა ციხეთა, სიკუდილი, ცოლის წასვლა და დაგდება უბრალოსა...“ ამას გარდა გიორგი მეფის სამართალს აკლია შუაში კიდევ 20—26 მუხლი. დანარჩენი სრულად არის დაცული. ამრიგად გიორგი მეფის სამართალი შედარებით ბევრად უფრო მცირე ნაკლით არის მოღწეული ჩვენამდის ამ ხელნაწერში ვიდრე ტექსტი კარის გარიგებისა. თუ 12 რვეულით განვსაზღვრავთ რაოდენობას ხელნაწერისას, ნაკლოვანება ასე განაწილდება: გიორგი ბრწყინვალის სამართალს აკლია 22 გვერდი, ხოლო კელმწიფის კარის გარიგებას 62. აქ უნდა შევნიშნოთ კიდევ: ეს პირ-

ველი მაგალითია ჯერ-ჯერობით, რომ გიორგი მეფის სამართალი ცალკე ხელნაწერში გვხვდება. ამდენხანს ქეკელი-დება გიორგი ბრწყინვალისა ცნობილი იყო მხოლოდ ვახტანგ მეფის ქართულ სამართალთა კრებულიდან.

არა სჩანს, თუ როდის ან ვისგან არის გადაწერილი ხელნაწერი. ქარხნის ნიშანი ქალაქისა ანუ ფილიგრაფი, როგორც ეტყობა, ყოფილა სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე, მაგრამ ვინაითგან ტანი ხელნაწერისა პატარაა, ეს ნიშანი ნახევრად არის დაცული ზოგ ალავას (გვ. 34—35, 46—47). მეორე მთვარის ქვემოთ ერთს ადგილს ემჩნევა კიდევ მოგძო ლათინური ასო **A** თითო პატარა წრით ბოლოებში და ორი წრით შუაში. ამას გარდა გვხვდება კიდევ მოგძო ნიშანი მსგავსი ლათინურის **Z** თითო წრით თავში და ბოლოში (გვ. 21). სრულად ამგვარი ნიშნები ერთად ლიხაჩოვის გამოცემაში არ გვხვდება. ჩვენს ხელნაწერებში სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე მე-XVII საუკ. მეორე ნახევარში და მე-XVIII საუკუნეში მოიპოვება. მაგ. სამი ნახევარ-ნახევარი მთვარე სხვა ნიშნებთან ერთად გვხვდება 1696 წ. გადაწერილს ხელნაწერში საეკლესიო მუზეუმისა № 195 და მეორე ხელნაწერში № 121, რომელიც გადაწერილა 1715 წელს. წერის ხასიათის მიხედვით ხელნაწერი მე-XVII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს და ამაზე უადრესი ყოველ შემთხვევაში არ არის. მე-XVII საუკუნის მხედრულის ხელის ხასიათი აქვს აგრეთვე მხედრულს მინაწერს მე-7 გვერდის აშიაზედ, სანდაც სწერია: თეთრი: რა არის: ანუ; დრაკანი: აქვე სხვა ხელით შემდეგ დროისა და მქრალის მელნით მიწერილია: ერთი: დრაკანი: ფლეური ერთა: თეთრად: ორ მარჩილ ნახევარი და: ერთი: თეთრი ხუთიანი: არი:

დრო კარის გარიგების შედგენისა.

არავითარი პირდაპირი ცნობა არა გვაქვს, თუ როდის არის შედგენილი ჩვენამდის მოღწეული გარიგება კელმწიფის კარისა. ამის გამოსარკვევად თვით კ. გარიგების შინაარსს უნდა მივმართოთ და მასში აღნუსხული ისტორიული ამბების

და ისტორიული პირების დრო უნდა განვსაზღვროთ. ამით ჩვენ შეგვეძლება გამოვარკვიოთ, რომელ საუკუნოების ადრე შეუძლებელი იქნებოდა მისი დაწერა და რომელ საუკუნის შემდეგ ვერ წარმოიშვებოდა ჩვენამდის მოღწეული კ. გარბაგება. ეს დაახლოვებით შესაძლებელია, ვინაიდან ტექსტში ბევრი ისტორიული პირია მოხსენებული და მრავალ ფაქტს უჩვენებს ავტორი როგორც ძველს ამბავს, ძველ ისტორიულ მოვლენას. მაგალითად კ. გარბაგებაში ვკითხულობთ:

„ამიერი ბედიელი მოსაფლავება და ქუთათელი მოსაფლავება არის (მეფისა). დიდი გიორგი, რომელმან ბასილი ბერძენთა მეფე გააქცია, მისსა (ქუთათლის) საყდარსა შიგან არის“ (14_{316—318}). ვინ არის ეს გიორგი მეფე? რასაკვირელია ეს არის გიორგი I, მამა ბაგრატ IV, რომელიც ეომებოდა ბერძენთა მეფეს ბასილ მეორეს, ხან სძლედა მას, ხან ძლეული იყო მისგან. ბოლოს ბასილმა გაიმარჯვა და შერიგება მოხდა. გიორგი მეფობდა 1014—1027 წლებში. ის მართლა დასაფლავებულია ქუთაისის ტაძარში. ბედიაში, როგორც ვიცით, დაკრძალულია ბაგრატ III, გიორგი I მამა, რომელიც გადაიკვალა 1014 წ. ამ ფაქტების მიხედვით კ. გარბაგების შედგენა არ შეიძლებოდა მე-XI საუკუნის ადრე მომხდარიყო. ამასვე მოწმობს ფულის დუკატის მოხსენება (6_{112—113}), რომელიც ეკუთვნის ბერძენთა მეფეს კოსტანტინე დუკს (1059—1069). შემდეგ მოხსენებულია არსენ იყალთოელი, ცნობილი მეცნიერი, მოღვაწე და მოძღვარი დავით აღმაშენებლისა, რომელიც ცხოვრობდა მე-XII საუკუნის პირველ ნახევარში და რომელზედაც კ. გარბაგებაში სწერია: „არსენ იყალთოელი, ეგეთი კაცი მტყუანი როგორ ეგების? (12_{262—263}). მოხსენებულია აგრეთვე მეფე გიორგი III, თამარის მამა, რომელიც გადაიკვალა 1184 წ.: „გიორგი მეფეს, თამარის მამას, თვით ვერცხლის შეუქნია (ჯაქვის პერანგი) სალამასურის სახესა ზედა და მას ჩაიციმიდენ“ (2_{33—34}). თამარ მეფე მოხსენებულია კიდევ მეორე ადგილს და ჩამოთვლილია, თუ ვის რა თანამდებობა უბოძა (16_{353—367}). თამარი გადაიკვალა

1212 წ., მაშასადამე მე-XIII საუკუნის დაშლემდელის ჩვენი ქ. გარეგნება ვერ დაიწერებოდა. ამას ვიხსენებ, რომ ქ. გარეგნება მე-XIII საუკუნეებდ აღრე ყოფილიყო შედგენილი, მასში მოხსენებულნი არ იქნებოდნენ ათაბაგი და აფხაზეთის კათალიკოსი. ათაბაგი მრავალ ჯერ არის მოხსენებული ქ. გარეგნებაში. მას მეორე ადგილი უჭირავს ვეზირთა შორის, პირველი ვეზირი ჭყონდიდელი არის. ქ. გარეგნებამ იცის, რომ ათაბაგობის შემოღება ახალი მოვლენაა: „ჭყონდიდელი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახალია“, ვკითხულობთ ქ. გარეგნებაში (19⁴³⁷—⁴³⁸). ათაბაგობის შემოღება საქართველოში ექვს გარეშე მეცამეტე საუკუნეს ეკუთვნის და ამაზე აღრე არ ყოფილა, ვინაითგან პირველ ათაბაგად ქარ. ცხ.-ში ჯერ მოხსენებულია ივანე ახალციხელი და შემდეგ ზაქარია მხარგრძელის ძმა ივანე, რომელსაც მიუბოძა ათაბაგობა თამარმა 1212 წლის ახლო ხანში¹).

აგრეთვე აბხაზეთის კათალიკოსი ფაქტიურის ცნობებით მხოლოდ მარტო მე-XIII საუკუნის პირველ ნახევრიდან სჩანს. აზრი ვითომც აბხაზეთში 820 წელს დაარსებულიყოს ცალკე საკათალიკოსო ძლიერ საეპეოა²). აბხაზეთის კათალიკოსის მოხსენება ჯერ-ჯერობით პირველად გვხვდება ჩვენ ერთს ლაშა გიორგის დროის სიგელში, რომელიც დაწერილია მეექვსე ინდოქტიონს გიორგი მეფისა, მაშასადამე 1218 წლის ახლო ხანში, თუმცა ამ სიგელს თ. ჟორდანიას გიორგი II მიაწერს, ესე იგი 1078 წელს, მაგრამ ეს შეცდომაა. სიგელი ეკუთვნის ლაშა გიორგის³). შემდეგ აბხაზეთის კათალიკოსი მოხსენებულია დავით ნარინის დროს ორს სიგელში. ერთი ამათგანი 1290 წ. დაწერილი ჩვენ გვაქვს ხელში და ჯერ არ გამოგვიცია. მეორისა მარტო პირს მოუღწევია ჩვენამდის⁴). ორი კათალიკოსი ქარ.

1) ქარ. ცხ. ბროსეს გამ. გვ. 318 და 332, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გ. 496, 526—527. მაგრამ ივანე ახალციხელის ათაბაგობა ძლიერ საეპეოა და მარიამ დედოფლის და თეიმურაზის ვარიანტებით არ მართლდება.

2) თ. ჟორდანიას. *Абхазские католики*, стр. 9.

3) თ. ჟორდანიას, *ქრონიკები II*, გვ. 50, ს. კაკაბაძე. შიომღვიმის სამი სიგელი, გვ. 11.

4) თ. ჟორდანიას, *ქრ. II*, გვ. 160.

ცხ-ში რუსუდან მეფის კუროთხევის დროს, 1223 წ. არის მოხსენებული და ამ ორთა შორის ერთი აბხაზეთის კათალიკოსი უნდა იყოს¹⁾. შემდეგ საუკუნოებში მოხსენება აბხაზეთის კათალიკოსისა ჩვენს წყაროებში ჩვეულებრივია. აბხაზეთის კათალიკოსი კ. გარბაგების მიხედვით ბედიაში უნდა ცხოვრობდეს (14₃₁₆—325). ეტყობა აბხაზეთის საკათალიკოსოს დაარსების შემდეგ ქუთათელის როლი და პატივი შემცირებულა და ზოგი მისი უფლებანი სადაოთ გამხდარა.

კ. გარბაგებაში მოხსენებულია რუსუდან მეფე, თამარის ასული, რომელიც მეფობდა 1223—1247 წ. აქ ვკითხულობთ: „მსახურთ-უხუცესი მანაველი რუსუდან მეფეს შეუყვანია სავაზიროსა და ვაჩნაძე შეუყვანია“ (19₄₄₆—448). აქედან ცხადია, რომ მეცამეტე საუკუნის პირველ ნახევრამდის ჩვენი კ. გარბაგება ვერ დაიწერებოდა. მაგრამ ძველი კიდევ უფრო გვიან არის დაწერილი: კ. გარბაგებაში მოყვანილია დავა ქუთაისის ეპისკოპოსის და აბხაზეთის კათალიკოსისა, რომლის გადაწყვეტაში ლაშქარსაც მიუღია მონაწილეობა, და აქ მოხსენებული არიან მეფენი ვახტანგ და კოსტანტინე. ამის შესახებ კ. გარბაგებაში ასე სწერია: „ოდეს პირველ ვახტანგ დალოცეს და მერმე კოსტანტინე, დაისარჩლნეს აფხაზეთის კათალიკოზი და ქუთათელი იოანე. ქუთათელმან ასე თქუა: „თუ აწ ორჯელსამჯერ ჩემს საყდარსა შიგან ორნი მეფენი დალოცვილან, და არ მემართლები, გვრგვნი ანუ სკიპტრა ჩემს საყდარსა შიგან არ დასდვა“. და მერმე ვეზირთ და ერთობილთ ლაშქართა თქვეს თუ, „ქუთათელი უმართლეთა“. და სკიპტრა ქუთათელს გაუჩინეს, და მოანება აფხაზეთის კათალიკოზმა“ (14₃₁₆—325). აქ მოხსენებული ვახტანგ მეფე უნდა იყოს ვახტანგ II (1289—1292), დავით ნარინის ძე, ხოლო კოსტანტინე—ვახტანგ II ძმა, რომელიც მეფობდა დავით ნარინის შემდეგ, ესე იგი 1293 წლიდან. თუ ამათ მაგიერ ვიგულისხმებთ ვახტანგ III († 1304), დიმიტრი თავდადებულის შვილს, და კოსტანტინე II († 1414),

1) ე. თაყაიშვილი. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარაიანტ. გვ. 564.

ბაგრატ V ძეს, მაშინ შედგენა კარის გარიგებისა მეხუთმეტე საუკუნეს უნდა მივაწეროთ. მაგრამ ეს მეფენი დროთი ერთმანეთზედ ძლიერ დაშორებულნი არიან, ხოლო ზემო მოყვანილი ტექსტის მიხედვით უნდა ვიფიქროთ, რომ **ვახტანგის** და **კოსტანტინეს** კურთხევა თუ ერთ დროს არ ყოფილა, ყოველ შემთხვევაში დიდი ხანი არ გასულა ერთის კურთხევიდან მეორემდის. ამიტომ ჩვენ აქ ვგულისხმობთ **ვახტანგ II** და **კოსტანტინე I**. ამრიგად კ. გარიგების შედგენა ყოველ შემთხვევაში შეუძლებელია მივაწეროთ მეცამეტე საუკუნის დამლევის ადრანდელ დროს. ამავე დასკვნას ამტკიცებს კიდევ მეორე გარემოება: ჩვენს ძეგლში ნათქვამია, ამირ-სპასალარობა და მანდატურთ-უხუცესობა ზოგჯერ ერთს კაცს აქვსო და უფრო შანშეთ სახლის არის ეს თანამდებობაო: „პატივი მისი (ამირ-სპასალარისა) და მანდატურთ-უხუცესისა სწორი არის და ესეც იქნების, რომე ორივე ერთსა ქონდეს. და უფრო შანშეთ სახლისა არის“ (19⁴⁴³—⁴⁴⁶). მართლაც ჩვენ ვიცით, მანდატურთ-უხუცესობა და ამირ-სპასალარობა შანშეს სახლის ანუ მხარგრძელთა სახლის ხელთ იყო. შანშე I († 1261) იყო მანდატურთ უხუცესი. მისი შვილი ზაქარია († 1261) — ამირ-სპასალარი, მეორე მისი შვილი ივანე მანდატურთ-უხუცესი. ივანეს შვილი შანშე II ერთ და იმავე დროს ამირ-სპასალარიც იყო და მანდატურთ-უხუცესიც. შანშეს მეორე შვილი მხარგრძელი ცოცხალი იყო კიდევ 1295 წელს¹⁾. ყველა ზემომოყვანილი კარგათ ცნობილი ისტორიული ფაქტები მოწმობენ სისწორეს კარის გარიგების ცნობებისას და გვაძლევენ საბუთს დაწერა ჩვენი ძეგლისა მეცამეტე საუკუნის დასასრულის შემდეგ დროს მივაწეროთ. თუ ეს ხანა ჩვენი ძეგლისათვის **terminus ante** არის, **terminus post** იქნება 1169 წელი, ანუ უკეთ ვსთქვათ, მე-XV საუკუნის მეორე ნახევარი. ყოველად შეუძლებელია ამაზე უგვიანეს დროს მივაწეროთ შედგენა თუ დაწერა ჩვენი ძეგლისა, ვინაითგან ამ დროს შემდეგ საქართველო დანაწილდა და ერთ-მეფობა მოიხპო. კარის გარიგება კი შედგენილია სწო-

1) Brosset. Additions, p. 362.

რედ იმ დროს, როდესაც საქართველოში ჯერ კიდევ ერთმეფობა იყო. ძეგლის მიხედვით საქართველო არ არის დაყოფილი ორ თუ სამ სამეფოდ და ცალკე სამთავროებად. ქართლი, კახეთი, იმერეთი და ზემო ქართლი მთელის ქაროხის ხეობით ერთ სამეფოს შეადგენს. ყოველგვარს საქმეში მონაწილეობას იღებენ ამერ-იმერნი და ამერ-იმერის მოხელენი: ერისთავნი, ქართლის ერისთავი, სამცხის სპასილარი და დადიანი—ყველა მეფესსძლენობენ (28_{330—335}). იშხნელი, მაწყვერელი, ბედიელი, ჭყონდიდელი, ქართლის კათალიკოსი, ძმანი გარესჯელნი მეფის კარისადმი ილტვიან. ეს შეუძლებელი იქნებოდა მე-XV საუკუნის მეორე ნახევრის შემდეგ, როდესაც საქართველო გაიყო სამ სამეფოდ და ცალკე სამთავროებად. მაშასადამე კ. გარიგება შედგენილია ანა უადრეს მეტამეტე საუკუნის დასასრულისა და ანა უგვიანეს მეხუთმეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა. ეს არის უმთავრესი დასკვნა დროს შესახებ კარის გარიგების დაწერისა. მაგრამ შეიძლება ეს დრო შევზღუდოთ და მოსაზრება გამოვთქვათ, რომ ძეგლი უნდა ეკუთვნოდეს მეთოთხმეტე საუკუნეს, განსაკუთრებით გიორგი ბრწყინვალის დროს (1318—1346). მეცამეტე საუკუნიდან მეხუთმეტემდის ეს ერთად ერთი ღირს შესანიშნავი დრო იყო, როდესაც საქართველო გაერთიანდა, მონღოლთა უფლება დაეცა და ერთმეფობა დამკვიდრდა. შემთხვევით კი არ უნდა იყოს გიორგი ბრწყინვალის სამართალი და კარის გარიგება ერთად მოქცეული ჩვენს ხელნაწერში, არამედ ეს ორი ძეგლი ერთ და იმავე დროს უნდა ეკუთვნოდეს. ამას ემოწმება თანამდებობა სამცხის სპასილარისა (15_{332—333}), რომელიც გიორგი ბრწყინვალემ მიუბოძა სარგის II († 1334), ბექას შვილს.

ამას გარდა ერთი ცნობა ვახუშტი ბატონიშვილისა ეთანხმება ჩვენს მოსაზრებას, რომ ჩვენამდის მოღწეული ძეგლი გიორგი ბრწყინვალის დროს უნდა იყოს. ვახუშტი აღნიშნავს რა, რომ „ფლობასა თათართა ყვენობისასა რომელიმე წესნი შეიშლებოდნენ“, შემდეგ განაგრძობს: „ხოლო შემდგომად ბრწყინვალემან მეფემან გიორგიმ კვალად აგო წესსავე მას ძველ-

სა ზედა, და შემდგომთა მისთა მეფეთა, ვიდრე შიხთა მეფეთა სპარსთათა გამოჩინებისამდე“¹⁾. ჩვენ, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ჩვენამდის მოღწეულს კარის გარიგებას არა ვსცნობთ კანონმდებლობად რომელიმე ერთი მეფის მიერ შემუშავებულად და გამოცემულად, მაგრამ ეს შეკრება და აღნუსხვა ძველი წესებისა და მათი რედაქცია აღვიღად შესაძლებელია მეფის განზრახვით და დავალებით შეესრულებოდა მის კარის კაცს ანუ მოხელეს. ასე თუ ისე გიორგი ბრწყინვალეს რაღაც დეაწლი მიუძღვის ძველი წესრიგის აღდგენაში და მის ჩამოყალიბებაში, და ჩვენი ძველიც ხშირად ისტორიულად აღნიშნავს, თუ რომელ მეფეს რა ხელისუფლება და მოხელეობა განუწესებია.

ხად არის დაწერილი ანუ შედგენილი კარის გარიგება და გვაქვს თუ არა ცნობა ამ ძველის შესახებ ლიტერატურაში.

კარის გარიგებაში საკმაო ცნობები მოიპოვება კითხვის გამოსარკვევად, თუ საქართველოს რომელ ნაწილში დაუწერიათ ანუ შეუდგენიათ ჩვენამდის მოღწეული კ. გარიგება. ამ ნიშნების მიხედვით ძველის შემდგენელი უნდა სწერდეს თავის შრომას უთუოდ დასავლეთ საქართველოში, იმერეთში, და არამც და არამც აღმოსავლეთ საქართველოში. კარის გარიგების ავტორის სიტყვით აშერი მაჩვენებელია იმერეთისა, დასავლეთ საქართველოისა, და იშერი—აღმოსავლეთ საქართველოისა და ზემო ქართლისა. კ. გარიგებაში ვკითხულობთ: „აშერი ბედელი მოსაფლავა და ქუთათელი მოსაფლავეც არის“ (11, 316). გარიგება რომ ქართლში ან აღმოსავლეთ საქართველოში ყოფილიყო დაწერილი, ავტორი იტყოდა: „იშერი ბედელი“ და სხვა. მეორე ადგილს სწერია: „რა სწორად ეპისკოპოსნი მოვიდენ იშრით იშხნელი, მაწყვერელი, ანჩელი, მტბეგარი და გოლგოთელი, მათ რაჲ ეთაყვანენ, კელნი შეფემან ნოხთა ზედა დასხნეს“ (14, 311—315). აქ ჩამოთვლილ ფეისკოპოზთა კათედრები ზემო ქართლში არის და კ. გარიგება რომ აღმოსავლეთ საქართველოში იყოს დაწერილი, ავტორი

1) ვახუშტის გეოგრაფია, ბროსეს გამოცემა. გვ. 34—36.

იტყოდა: „რა სწორად ეპისკოპოზნი მოვიდენ ამერით იშხნელი“ და სხვა. ამგვარი მაგალითები ცხად ყოფენ, რომ კ. გარეგება დასავლეთ საქართველოშია დაწერილი. შესაძლებელია იმ დროს, რა დროსაც ჩვენი კ. გარეგება იწერებოდა, მეფის რეზიდენცია ქუთაისში იყო და ამერი მაშინ ავტორისათვის რასაკვირველია იმერეთი იქნებოდა. არის კიდევ გარემოება, რომ მელიც ნებას გადაძლევს მოსაზრება, მხოლოდ მოსაზრება, გამრავტყვით, რომ კ. გარეგება გელათში ან გელათის მახლობლათ არის დაწერილი: ერთს მუხლში ჩამოთვლილია მეფის მისართმევი საწელიწდისთაო ძღვენი და სხვათა შორის სწერია: „გელათური ძღვენი საქარმაგეო სეფისკვერი, სამი შეკანული ღვინო, ზუთხი და სატალახე ცხენი ფიცხლავ მოაგებონ საქრისტეშობოთ მომაფაჟსა“ მეფესო (15₃₃₅—338). ამ სტრიქონების დამწერი რომ სხვა ადგილს ყოფილიყო და არა გელათში, ანუ მის მახლობლად, იტყოდა: „მოაგებონ მომაფაჟსა“ მეფესაო. უფრო განმარტებით ავტორს შეეძლო ეთქვა: „ფიცხლავ მოაგებონ აქ გელათს მომაფაჟსა მეფესაო“, მაგრამ ენა კ. გარეგებისა მეტად ლაკონიურია და ამ შემთხვევაში არც საჭირო იყო გავრცელება, რადგანაც უბრალო ზმნის თავსართი მოსაჯცხოოდ ხატავს იმას, რისიც აღნიშვნა ავტორს სურდა. ტექსტიდან სჩანს, რომ ჩვეულებათ ჰქონია მეფეს საქრისტეშობისთვოდ გელათს გამგზავრება და მონასტერს ძღვენი უნდა მიეგებებია წინ. ნუ იფიქრებთ, რომ ძღვნის მირთმევა მარტო გელათის მონასტერს ემართა. დავით გარესჯას უფრო დიდი ძღვენი და სხვა მოვალეობა ედვა თავზედ (15; 339—352). ზემოთქმულიდან ჩვენ შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ კ. გარეგება ან გელათშია დაწერილი ან გელათაი მახლობლათ ქუთაისში, სადაც იმ დროს მეფის რეზიდენცია უნდა ყოფილიყო.

კარის გარეგება არა თუ ქუთაისში ანუ გელათშია შედგენილი, არამედ იმ გარეგების წიგნის პირი უნდა იყოს, რომელზედაც ბუნდოვანი და მოკლე ცნობა ბატონიშვილს ვახუშტის აქვს თავის ისტორიაში. ვახუშტი გვაუწყებს, თუ რა წყაროები ჰქონია მას ხელში მის მიერ შედგენილი ქრონოლოგიური

ცნობებისათვის და სწერს სათაურში: „ქრონიკონები ჩვენ მიერ პოვნილნი წიგნებთა შინა და სახელნი წიგნებთა არიან ესენი: იმერული ძველი გარიგების წიგნი, დავითნი მესხური ხუთ წიგნათ განყოფილი, იმერული სძილის პირი ეტრატისა, ტლაშაძის აღმოწერილი ქრონიკონები, გუჯარნი ბარათიანთა, თუმანიანთა და სხვათათა“ (ქარ. ცხ. ტომი მეორე, გვ. 237). მეორე ადგილს ვახუშტი უფრო გარკვეულად სწერს იმერული ძველი გარიგების წიგნის გამო:

„ხოლო უმეტეს განმამართლებელი სხვათა პოვნილთ ქრონიკონებთ გარდა და მოწამე აქ აწერილთა ესე არს, რამეთუ ყოველნი აქა წერილნი მეფენი და მთავარნი თამარიდამ სვიმონის ძის გიორგისამდე დაწერილ არიან ძველის გარიგების და სამართლის წიგნსა შინა იმერეთს გელათურსა, რამეთუ ბრწყინვალეს გიორგიდამ გიორგისამდე, ძისა ალექსანდრესა, სწერს: „ესე მეფე მოკუდა, ეს მეფე მოკლეს“ და შემდგომად გიორგისა ქართლის მეფე, იმერთა მეფე, კახთ მეფე მოკუდა, აქ ქვეყნით სახელსძლებენ, ვითარცა ქართველთ მეფეს გურიელმან სძლო მოხისს, კახთ მეფე ლევან მოკუდა. ხოლო იქ უქვეყნოდ, მეფე დიდი ბაგრატ მიიცვალა, ალექსანდრე მიიცვალა. ამათ მუნ აჩენს ერთ მეფობასა და აქ გაყრასა: გონიერმან თვთ განიხილოს, ვინათგან იმერეთს არს აღწერადი და არა ქვეყნობით ახსენებს, მაშკვალად ერთმეფობა ყოფილა და შემდგომად განყოფა“ (იგივე, გვ. 8, შენ. 1).

უმეტესი ნაწილი მესხური დავითნის ქრონიკისა, სულ 11 ფურცელი, დაცულია დღემდის, ხოლო დავითნიდან, რომლის დამატებათ ეს ქრონიკა ყოფილა, ჩვენამდის მოაღწია 4 ფურცელმა¹⁾. დედანს გელათურის გარიგების და სამართლის წიგნისა და მისი ქრონიკისა ჩვენამდის არ მოუღწევია, მაგრამ უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს ჩვენი კ. გარიგება და ძველისდება მთიულთადმი გიორგი ბრწყინალისა იმ ძველი გარიგების და სამართლის წიგნის შირია, რომელსაც იხ-

¹⁾ იხ. ჩვენი სამი ისტორიული ხრონიკა და შესავალი ამ წიგნისა, გვ. 129.

სენიებს ვახუშტი. სახელი ძველი გარიგების და სამართლის წიგნი ზედ გამოქრილია ჩვენი კ. გარიგებისათვის, ვინაიდან აქ კელმწიფის კარის გარიგებაც არის და სამართლის წიგნიც გიორგი ბრწყინვალისა. უფრო ვრცლად ვახუშტის ამ გეგმათურხ გარიგების და სამართლის წიგნის ქრონიკა ჰქონია ხელში დედნის თუ პირის სახით და ეს ცნობები ვრცლად შეუტანია თავის ისტორიაში. ამა თუ იმ სახით ვახუშტი რამოდენიმეთ კ. გარიგების ტექსტსაც იცნობს, მაგრამ ვრცლად არ სარგებლობს, თუ ვერ სარგებლობს ამ ცნობებით. ვახუშტის ცნობები სახელმწიფოს ხელისუფალთა და მოხელეთა შესახებ, რომელიც მას მოჰყავს თავის გეოგრაფიის შესავალში, ძლიერ მოკლეა, მაგრამ საზოგადოთ ეთანხმება ზოგ ნაწილს კ. გარიგების ცნობებისას. განსაკუთრებით ცნობები ჰქონდიდლის ხელისუფლების შესახებ თითქმის იგივეა, რაც კ. გარიგებდან ვიცით. მაგრამ მთელად რომ კ. გარიგება ვახუშტის ჰქონოდა ხელში, გვგონია მეტს ცნობებს შეიტანდა იქიდან თავის შრომაში. წარმოუდგენელია ვიფიქროთ, რომ ვახუშტიმ გვერდი აუქცია იმ საუცხოვო ცნობებს, რომელიც კ. გარიგებაში მოგვეპოება და არც ერთს სხვა წყაროდან ცნობილი არ არის. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ ვახუშტის ნაწილობრივ სცოდნია ეს შრომა და არა მთელად. ზოგიერთ ხელისუფალთა წოდება-სახელებს, რომელიც კ. გარიგებაში გვხვდება, ვახუშტი სრულიად არ იხსენიებს, მაგრამ მან კარგათ იცის, რომ როსტომ მეფემ მე-XVII საუკუნეში ძველი ქართული ანუ, უკეთ ვსთქვათ, ძველად საქართველოში მიღებული ხელისუფალთა და კარის კაცთა სახელები სპარსული სახელებით შესცვალა. ვახუშტი სწერს: „სოლო როსტომ მეფემ კელისუფალთა უწოდა: მსახურთ-უხუცესსა — ფარჩიბაში, მანათ-უხუცესსა — უულარადასი, სპასპეტსა — სარდაბი, მეჭურჭლეთ-უხუცესსა — მოღარეთ-უხუცესი და მეჭურჭლეთ-ხუცესი არღარა, არც იგი წინათ მოღარეთ-ხუცესი; ჩუნჩერასსა — სუფრაჩი, ჩანჩაგირსა — სუფრაქეში, მანდატურთ-უხუცესსა — ეშიყადასი, მანდატურსა — სოჭათიასუფი, ბოქაელსა — ელიადაჯი, მსაჯულთ-უხუცესსა — მდივანბეგი, ეზოს-მოძღვარსა — ნაზირი, მესტუმრეთ-უხუცესსა — მეჭუმანდარი, მწე-

რასა—შეშრები, ხუროთ-მოდღვარსა—სარაიდარი, და ეკვები არ-
ლარა, არაშედ მგზავსი მისი შეითარი. ხალა სხვანი კელისუფაღ-
ნი იუჟნენ აკრეთვე, არაშედ კვალად ვიზილბაშთა რიგის შესძინა
გუზირი მუსტოფა და მუნში. კვალად შეკარესა—ვაფიჩი და ასის-
თასა—უზბაში¹⁾.

აქ ჩამოთვლილი ძველი სახელები ზოგიერთთა გამოკლე-
ბით იგივე სახელებია, რაც კარის გარიგებაში გვხვდება.

ისტორიკოსი ი. ჯავახიშვილიც იმ აზრის არის, რომ ვა-
ხუშტის „უექველია ერთ-ერთ წყაროდ კარის გარიგებაც ექნე-
ბოდა“²⁾. მაგრამ ამავე დროს ი. ჯავახიშვილი შესაძლებლად
თვლის, რომ ვახუშტის მიერ მოხსენებული „გელათური ძველია
გარიგების და სამართლის წიგნი“ შეიცავდეს გელათის მონასტ-
რის გარიგებას და სამართალს. ეს ის „გაენათის საყდრის ძველი
იადგარი და გვიჯარი“ უნდა იყოს, განაგრძობს ი. ჯავახიშვი-
ლი, „სადაც დაურევების წესი და სამონასტრო სამართალი წე-
რებულა, რომელიც მოხსენებულია იმერეთის მეფის ბაგრატ
III 1545 წ. სიგელში“³⁾. აქ ავტორი უჩვენებს ერთს ჩვენ მიერ
დაბეჭდილს გელათის გუჯარს, რომელშიაც მოხსენებულია ეს
ძველი იადგარი და გვიჯარი⁴⁾. ჩვენ ამ აზრს ვერ ვიზიარებთ:
რომ ქრონოლოგიური ცნობები, რომელიც ვახუშტის მოჰყავს
თავის ისტორიაში, ყოფილიყო იადგარში და გვიჯარში, ავტო-
რი ამ წყაროებს დაგვისახელებდა, ისე როგორც მესხურ და-
ვითნს იხსენიებს და გუჯარებს ბარათიანთა, თუმანიანთა და
სხვათა. ის კი გარიგების და სამართლის წიგნს ასახელებს და ეს
სახელწოდება უფრო შეეფერება ჩვენს კარის გარიგებას და გი-
ორგი ბრწყინვალის სამართალს, რომელიც თან დართული აქვს
კ. გარიგების ტექსტს. ამიტომ ჩვენ გვგონია, ვახუშტის ძველი
გარიგებას და სამართლის წიგნი იმერეთს გელათური არის კელმწი-
ფის კარის გარიგების და გიორგი ბრწყინვალის სამართლის წიგნის

1) ვახუშტის გეოგრაფია, ბროსეს გამოცემა. გვ. 38—40.

2) ისტორიის მიზანი წყაროები და მეთოდი, გვ. 302, 304.

3) იქვე, გვ. 232.

4) საქართველოს სიძველენი, ტ. I, გვ. 20, გამოცემა პირველი.

დედანი, ვახუშტის დროს გელათში დაცული თავისი ქრონოლოგიური ცნობებით. მოხსენებული ხელნაწერის ქრონოლოგიური ცნობები ჩვენ შეგვინახა თვით ვახუშტიმ და უფრო ვრცლად კიდევ შეუტანია თავის შრომაში პარიჟში დაცული ქართული ქრონიკის შემდგენელს¹⁾. თვით ის გარემოება, რომ ქრონოლოგიური ცნობები ამ გელათურ ძველი გარიგების და სამართლის წიგნში გიორგი ბრწყინვალის იწყებოდნენ, მოწმობს, რომ წიგნი გიორგი ბრწყინვალის დროს უფრო გვიან არ ყოფილა გადაწერილი. ვახუშტის შენიშვნა, რომ იმერეთს არს ადწერილია, რასაკვირველია ქრონოლოგიურ ცნობებს ეკუთვნის, მაგრამ ეტყობა ხელნაწერიც იქ ყოფილა გადაწერილი და თუ ჩვენს ზემო მოყვანილ მოსაზრებას მივიღებთ, კ. გარიგებაც იქ უნდა იყოს შედგენილი გიორგი ბრწყინვალის დროს.

ვის მიერ უნდა იყოს შედგენილი კარის გარიგება.

კელმწიფის კარის გარიგების მსგავსი ძველი ჩვენ მარტო ერთი გვაქვს, ეს არის დასტულამაღი მეთვრამეტე საუკუნის დასაწყისისა, რომელიც შედგენილია და გამოცემული ვახტანგ მეფის მიერ. დასტულამაღი არის კანონმდებლობა ანუ „წესა და განგება სამეფოსა დარბაზობისა“ და ამის გამოცემის და დაკანონების მიზანი იყო, „რათა უფუჯნნი კედის-უფაჯნნი და მტყუდნნი დარბაზის რიგისანი ესრეთ (როგორც დასტულამაღშია) იქცეოდნენ და განაგებდნენ თჳს თჳსნი მთხეჯენი საკელოთა თჳსთა და წესითა შემსგავსებითა იქცეოდნენ“²⁾. აქ საჭიროდ ვრაცხთ შევნიშნოთ, რომ ვახტანგ VI არ იცნობს სრულებით ჩვენს კარის გარიგებას. ის არც ერთს მაგალითს არ უჩვენებს ამ გარიგებიდან. არც ერთი შედარება არ მოჰყავს, თუ როგორ იყო ძველათ. ის აკანონებს მხოლოდ იმას, რაც როსტომ მეფის დროს იყო შემოღებული და უმატებს კიდევ თავისას. ვახტანგ მეექვსეს რომ ჩვენი გარიგება სკოდნოდა, ის უსათუოდ გამოიყენებდა მას და ღირსეულადაც დააფასებდა. ყოველ შემთხვევაში ამის

1) ვ. თაყაიშვილი. სამი ისტორიული ხრონიკა, შესავალი, გვ. 142—144.

2) დასტულამაღი, პ. უმიკაშვილის გამოცემა, გვ. 3.

ტექსტს შეგვიჩინა ხედა თავის დასტულამალოთან ერთად, ისე როგორც მან შეგვიჩინა ხედა თავის სამართალოთან ყველა სხვა მეფეთა კანონმდებლობა, რომელიც მოიპოვა საქართველოში. მაგრამ საკითხავია, შეიძლება თუ არა ჩვენს კარის გარიგებაშიაც ვიცნათ ისეთივე კანონმდებლობა ანუ განწესება რომელიმე მეფისა, როგორც ვახტანგ მეფის დასტულამალია? ჩვენ გეგონია არა. ჩვენი კარის გარიგება საერთოდ ოფიციალური აქტი არ არის. ის არ არის განწესებული და გამოცემული ერთი მეფის მიერ როგორც სახელმწიფო კანონმდებლობა, არამედ შელოცვნილია რომელიმე კარისკაცის მიერ პრაქტიკულის საჭიროებისათვის, პრაქტიკულის მიზნით, როგორც სახელმძღვანელო კარის კაცებისათვის, ხელისუფალთათვის და საზოგადოთ ყველა მოხელეთათვის. ეს არის ერთგვარი კრებული, კოდექსი, სახელმწიფოს მართვა-გამგეობისა, მეფის კარის წესრიგისა, მოხელეთა და ხელის-უფალთა უფლება-მოვალეობისა, რომელიც დაკანონებული იყო სხვა და სხვა დროს სხვა და სხვა მეფის მიერ და კანონად და ჩვეულებად შემოღებული. ადგილად წარმოსადგენია, ავტორს ეს შეესრულებიოს მეფის დავალებით, მაგრამ მეფეს ის თავის მხრით არ დაუკანონებია და სახელმწიფო აქტათ არ უქცევია, არ უბრძანებია ვახტანგ VI მსგავსად, რომ ყოველნი კელისუფაღნი და მოქმედნი ამ წესით განაკებდენ საკლდოთა თხსთა. ამით აიხსნება, რომ კარის გარიგებაში დიდი ადგილი აქვს სუბიექტიურ მხარეს, ავტორის პირად შეხედულობას, მის მოსაზრებას და პოლემიკას სხვა კარის გარიგების ავტორებთან. ცხადია, ასეთი კილო, კერძო შეხედულება და პოლემიკა შეუძლებელი იქნებოდა მეფის საკანონმდებლო აქტში.

ავტორი ანუ შემდგენელი კ. გარიგებისა უსათუოდ კარის კაცია, მას პირდაპირი დამოკიდებულება აქვს მეფესთან, ის მოხელეა და ზოგჯერ აღმასრულებელი ზოგიერთი სადარბაზო წესისა. ეს ცხადათ სჩანს შემდეგი ადგილიდან: „წვევა სამთა საბატოთა დარბაისელთა საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია და პატრონისგან არ მასმია, მისმან კეთილმან“ (1382 — 83).

ავტორი პატრონს, მეფეს, ფიცულობს, რომ მას არ სმენია მეფისაგან, რომ საწოლის მწიგნობრის საქმე იყოს წვევა საბოთა საბატოთა დარბაისელთა. რასაკვირელია, ამის თქმა მხოლოდ მეფესთან დაახლოვებულს კარის კაცს შეეძლო. ამას გარდა ავტორი მეფის მხლებელია მოგზაურობის დროს და მისი ბრძანების მიმღები და ამსრულებელი. ის სწერს: „აღის ქალას ოდეს მათი (მეფის) შვილი მოვიდა, შეიყარნეს, კათალიკოზ[ი] თანა ჰყვა და აღს ეკლესიის კარს დგა¹⁾. და რაჲ წვევის ფაში მოვიდეს, საწოლის მწიგნობარი ინასარიძე პატრონ[ი]ს წინაშე დგა, და პატრონმა ბ[რ]ძანა: „ვინ უწყის კათალიკოზიო“? და მიბ[რ]ძანეს მე: „ვაწვევო“ (13₈₈—88). აქედან ცხადია, რომ ავტორი კარის კაცია, მეფის მოხელეა, მისი მახლობელია. არისკიდევ მესამე ადგილი, სადაც ავტორი სწერს: „მაგრამ მე ვიცი პატრონისა ბრძანებად, რომე ოთხნივე (მეფენი) დაისმიან დიდროანითა სკამითა“ და სხვა (12₂₇₁—272). მართალია ამ ადგილს სიტყვა ფიცი-ს მაგიერ სწერია კაცი, მაგრამ ეს შესწორებაც რომ უარყოფთ, მაშინაც ცხადია, რომ ავტორი კარის კაცია და მეფესთან ასე თუ ისე ახლო დგას. მაგრამ არა სჩანს, თუ რა მოხელეა ავტორი, რა თანამდებობის პირია. ხოლო ერთი შეიძლება ითქვას, ის ვეზირი არ არის, მაგრამ არც საწოლის მწიგნობარზედ და ამირეჯიბზედ ბევრად დაბალი მოხელე არის. რაკი ამირეჯიბის მაგიერ მას მიანდევს კათალიკოსის წვევა, ის შეიძლება გამგეთ-უხუცესი იყო, ვინაითგან განმგეთ-უხუცესი თანამშრომელი იყო ამირეჯიბისა. აქსაჭიროთ ვრაცხთ შევნიშნოთ: როდესაც ჩვენ ვამბობთ, რომ ავტორი **კარის** **გაგებებისა** მეფის კარის კაცია, ამით არ გვინდა ვამტკიცოთ, ვითომც კ. **გაგებების** შედგენის დროსაც ის უსათუოდ მეფის კარზე იყოს, ადვილად შესაძლებელია, ავტორი ამ ძეგლის დაწერის დროს უკვე ყოფილი კარის კაცი იყო და ან ქუთაისში ან გელათში იყო დამკვიდრებული, თუ მართლა ძეგლი ამ ადგილებშია დაწერილი.

1) სოფელი ალი ერთი ქართლშია, გორის მაზრაში, მეორე სამცხეში, ფოცხოვის ხეობაში, სადაც მშვენიერი ტაძრის ნანგრევებია დაცული.

რა წყაროებით სარგებლობს ავტორი კარის გარიგების შედგენისათვის.

რაკი გამოირკვა, რომ ავტორი კ. გარიგებისა თვით მეფის კარის კაცია ანუ ყოფილი კარის კაცი, ამიტომ ექვს გარეშეა, რომ ის აგვიწერს უმთავრესად იმ წესწყობილებას, რომელიც არსებობდა საქართველოში მის დროს, რომლის მოწამე და ზოგჯერ აღმასრულებელი თვით იყო, მაგრამ ეს წესწყობილება ძლიერ რთულია, ის გამომუშავდა თანდათანობით საუკუნეთა განმავლობაში და არა შემოღებულ იქმნა ერთი რომელიმე მეფის დროს. ექვს გარეშეა, ყოველ ბრწყინვალე მეფობას თავის კარის გარიგება ჰქონდა. ერთი მეორესაგან ზოგ რამეში განირჩეოდა. სხვა და სხვა ხელისუფლება სხვა და სხვა დროს იყო შემოღებული. ზოგ მოხელეს მეტი პატივი ენიჭებოდა, ზოგი მცირდებოდა. აქ საჭირო იყო ამ სხვა და სხვა განწესებათა და წესრიგთა სისტემაში მოყვანა, ერთგვარი კოდიფიკაცია, ერთგვარი ჩამოყალიბება. ეს უკისრია ჩვენი კ. გარიგების შემდგენელს. მას ყოველ ექვს გარეშე ჰქონია ხელში წინანდელი კარის გარიგება, არა ერთი, არამედ რამოდენიმე, სხვა და სხვა ავტორებისა. როდესაც ის უჩვენებს სხვა კ. გარიგების ავტორს, ჩვეულებრივად ხმარობს სიტყვას „დაუწერია.“ მაგალითად: ამ თხზულებას ერთა საჯდომი მარჯვენით დაუწერია... (12₂₆₉—270); საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია (13₂₈₃); აწ ვინათგან დაუწერია (13₂₉₂); ზოგთა ვი[ე]თმე ასრე უწერია (12₂₆₀—261). შემდგენელი ჩვენი კ. გარიგებისა მაშინ იხსენიებს სხვა კ. გარიგების ავტორებს, როდესაც მათ აზრს და ნაწერს არ ეთანხმება, არღვევს, ეკამათება, პოლემიკას უწევს. სხვისი აზრის გასაბათილებლად ის ხან მეფეს, პატრონს, იმოწმებს, მას ფიცავს. მაგალითად ის ამბობს: „წვევა სამთა საბატიათა დარბაისელთა საწოლის მწიგნობრის წვევა დაუწერია, და პატრონისაგან არ მასმია, მისმან კეთიჯმან!“ (13₂₈₁—282). ზოგჯერ ის ცნობილ ისტორიულ პირის ავტორიტეტით სარგებლობს და მის ნაწარმოებს მიმართავს სხვისი აზრის გასაბათილებლად. ასეთი ავტორიტეტია მისთვის ახსენ იყავთოქელი, რომ

მლის ლექსის პირველი ტაეპი: „ვგინ ნაჭარმაგეკეს მეფუნი თარ-
მეტნი ზურად ჩაესხეს“, მოჰყავს მას იმის დასამტკიცებლად, რომ
არა თუ ოთხი მეფე, არამედ თორმეტიც ერთად დაისმიან პუ-
რობის დროს: „ასენ იყალთაელი ეგეთი კაცი მტეუანი (ტყუი-
ლის მთქმელი) რეგარ ეგების“-ო, დასძენს ჩვენი ავტორი
(12₂₆₀—268). აგრეთვე არღვევს ავტორი სხვა კარის გარიგების
შემდგენელის აზრს, რომ წვევა სამთა საბატოთა ვეზირთა საწო-
ლის მწიგნობრის მოვალეობა არისო. ამ შემთხვევაში ის მაგა-
ლითს უჩვენებს და მოწმობს, რომ აღის ჭალას ყოფნის დროს
პატრონმა მას, ჩვენს ავტორს, უბრძანა კათალიკოსის წვევა,
თუმცადა საწოლის მწიგნობარი ინასარიძე იქვე პატრონის წი-
ნაზე დგა, ხოლო მეორეს წელს პატრონს განუცხადებია
რომ სამთა ვეზირთა წვევა ამერეჯიბს მართებსო და რომ ეს ასე
ყოფილა, ამას სოფრამისძეც მოწმობსო, შენიშნავს ავტო-
რი. თუმცა ავტორი ჩვენი კარის გარიგების ამგვარი საბუ-
თებით არღვევს წინა ავტორის კარის გარიგების ცნობებს, მა-
გრამ ზოგჯერ უთმობს და თანხმად დარჩეს ისე, როგორც დაუ-
წერია წინა ავტორს: აწ ვინათგან დაუწერია, აწვიოს საწოლის მწი-
გნობარმა“, აბოლოებს ერთს თავის შენიშვნას ავტორი (23₂₉₂).

კ. გარიგების წყაროდ მართო ყოფილ კ. გარიგების წიგ-
ნები კი არ აქვს ავტორს, არამედ ის სარგებლობს ისტორიუ-
ლი საბუთებით, მათიანებით და ნამეჯნავად ქართლის ცხოვ-
რებით. მან იცის ამ წყაროების მეოხებით, თუ რომელ მეფეს
რომელი მოხელეობა შემოუღია, ვის რა წესი მიუღია და სხვა.
მან იცის, რომ გიორგი მეფეს, თამარის მამას, ჯაჭვი სეფეთა-
თვის ვერცხლისა შემოუღია სალმასურის სახესა ზედა (2₃₃—34).
მან იცის, რომ ათაბაგი შედარებით ახალი ვეზირია, მან იცის
რომ მსახურთ-უხუცესი რუსუდან მიფეს გაუხდია ვეზირად და
სხვა. ხოლო რაც შეეხება ქართლის ცხოვრებას, მას მოჰყავს
ვრცელი ტექსტი თამარ მეფის ისტორიკოსიდან, რომელიც
სიტყვა სიტყვით ეთანხმება კარის გარიგებაში მოყვანილს ცნო-
ბებს. შესადარებლათ მოგვყავს აქ ორივე ტექსტი:

კარის გარიგება:

ერისთავნი და კელის მქონებელნი დიდისა თამარ მეფისა:
რომელიცა განაჩინა და ერთნებითა შვდსავე სამეფოსა დიდებულთა ბ[რ]ძანა დამტკიცებად ჭყონდლად. მწიგნობართ-უხუცესად და ვეზირად გაზრდილივე მამისა მათისა მეფეთ მეფისა ანტონე გლონისთავისძე, კაცი ბრძენი და გონიერი, პატრონთათჳს სვანი, ერთგული და შემცნებელი საურავთა. და განაჩინა ამირ-სპასალარად სარგის მკარგრძელი, კაცი გვარიანი და აღზრდილი ლაშქრობასა შინა. და უბოძა ლორე სათავადო და სამთავრო სომხითსა შინა. და გააჩინა და უბოძა ჭიბერს მანდატურთ-უხუცესობა და უბოძა არგანი ოქროსა კელთა მისთა და შთააცვეს საფრამანგი ტანსა მათსა და დასვეს სელებითა ოქრომჭედლითა რომელიმე მარჯვენით მისა და რომელიმე მარცხენით. და კუალად უბოძა მეჭურჭლეთ უხუცესობა დიდსა და გვარიანსა კაცსა კახაბერსა ვარდანის ძესა, და მსახურთ-უხუცესობა ვარდან დადიანსა, და ჩუხჩარეხობა მარუშიანსა, ძესა ჩუხჩარეხისასა. და უბოძა ამილახრობა გამრეკელსა თორელსა.. (ამას იქით აკლია მთელი რვეული ანუ ექვსი ფურცელი)

ქართლის ცხოვრება:

(თამარ მეფემ ..) თანადგომითა და ერთნებობითა შვიდთავე სამეფოთა დიდებულთათა ბრძანადამტკიცებად ჭყონდლად, მწიგნობართა უხუცესად, ვაზირად გაზრდილივე მამისა მათისა მეფეთ მეფისა ანტონი გლონისთავისძე. კაცი ბრძენი და გონიერი, პატრონთათჳს ერთგული და შემცნებელი საურავთა და გააჩინა ამირ-სპასალარი სარგის მკარგრძელი, კაცი გუარიანი და აღზრდილი ლაშქრობათა შინა ჭაბუკობათა და უბოძა ლორე სათავადო და სამთავრო სომხითსა შინა .. და გააჩინა და უბოძა ჭიბერსა მანდატურთ უხუცესობა და მისცა არგანი ოქროსა კელთა მისთა და შთააცვეს ტანსა საკრამანგი მათსა და დასვეს სელებითა ოქრომჭედლითა რომელიმე მარჯვენით მისსა და რომელიმე მარცხენით. და კუალად უბოძა მეჭურჭლეთ უხუცესობა დიდსა და გვარიანსა კაცსა კახაბერსა ვარდანის ძესა, და მსახურთ-უხუცესობა ვარდან დადიანსა, ჩუხჩარეხობა მარუშიანსა, ძესა ჩუხჩარეხისასა .. და უბოძა ამილახრობა გამრეკელსა თორელსა .. (ქართ. ცხ ბა, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 410—411. ბროსეს გამოცემა, გვ. 282—283).

კარის გარიგებაში ზემო აღნიშნული ტექსტი უფრო კარგათ არის შენახული, ხოლო ქართლის ცხოვრებაში იგივე ტე-

ქსტის აღდგენა შეიძლება მხოლოდ სხვა და სხვა ვარიანტების მიხედვით, რომელნიც ჩვენ ნაჩვენები გვაქვს ჩვენს მარიამ დედოფლის ქართლის ცხოვრების გამოცემაში. და ამის მიხედვით მოგვეყავს ზემოთ ქარ. ცხოვრების ტექსტი. ის გარემოება რომ მხოლოდ სხვა და სხვა ვარიანტების საშუალებით შეიძლება აღდგენა ამ ადგილისა, რომელიც შეუნახავს უცვლელად კარის გარიგებას, ცხადათ გვიჩვენებს, თუ რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ვარიანტებს ქართლის ცხოვრების ტექსტის აღდგენის და შესწავლისათვის. ავტორი კარის გარიგებისა იხსენიებს კიდევ ზოგიერთ პირებს და ეპყრობა მათ სიტყვას თავის აზრის დასამტკიცებლად. მაგალითად, ავტორი იმოწმებს ვილაც სოფრომისძეს, რომლის თქმით ოთხთა მონაზონთა და სამთა ვეზირთა წვევა მეფეს მიუხდვია ამირეჯიბისათვის და არა საწოლის მწიგნობრისათვის, როგორც სხვა კარის გარიგებაში წერებულა (13₂₈₈—290).

ასეთ უტყუარ საბუთებს ემყარება ავტორი კარის გარიგებისა და რასაკვირელია მისი ცნობები დიდ ღირებულებას წარმოადგენენ ჩვენთვის.

წესრიგი ჩვენი კარის გარიგებისა, უნდა ვიფიქროთ, საერთოდ სრულდებოდა საქართველოში არა თუ ერთმეფობის დროს არამედ საქართველოს სამ სამეფოდ გაყოფის შემდეგაც, მაგრამ რასაკვირელია უფრო მცირე მაშტაბით. ხოლო ახალი წესრიგი, ახალი გარიგება, შემოიღო როსტომ მეფემ სპარსეთის კარის გარიგების მიხედვით მე-XVII საუკუნეში, როგორც ზემოთაც მოვიხსენიეთ. რომ კარის-გარიგებაში მოხსენებულნი წესნი და განჩინებანი ცხოვრებაში იყო გატარებული და სავალდებულო იყო ყველასათვის შემდეგ დროშიაც ამას, მოწბოს ერთი მერმინდელის ხელით (მე-XVIII საუკ.) მინაწერი დავით-გარესჯის ტყავის სიგელზედ 1479 წლისა, № 6 საეკლესიო მუზეუმისა:

„ქ: დიდის¹⁾. უდაბნოს დავით გარეჯის. ძღვენი უნდა. მიერთმო-

1) თ. ყო რ დ ა ნ ი ა შეცდომით კითხულობს: „დოდოს“ (ქრ. II, 83. 300).

დღეს. ქარ[თ]-

ველით მეფეს. და კახთ მეფეს. ქ: ექუსი ქვევრი თაფლი:-

ქ: სამი ქვევრი კაპრის მწნილი:-

ქ: სამი ცოცხი. ის ცოცხი თარეშთ-უხუცეს. უნდა ვბაროს.

ნიადა. დილაზედ დო-

რსა და სუხანზედ სამჯერ. უნდა. გადმოუსვამდეს. ორი

მლდელ მონაზო-

ნი უნდა. გამოარჩიოს. მამამა კარგნი მოწესენი, და კარ-

გნი მწიგნობარნი. და კარგნი

მოჭამენი. ამათის. კელით უნდა მიართონ ძღვენი. ყველიერის.

კვირას. და მარხ-

ვაში მონაზონები მეფის. კარზედ. უნდა, იყენენ იმათ. უნდა

იწესონ. და მარხვის. დღესასწ-

აული იმათ აღასრულონ. აღდგომის. დღეს. ჟამი უნდა წი-

რონ და უთხოვლათ.

წამოვიდენ. დიდს. მამას იახლენ. ახალს. კვირიაკეს. მართლ-

მადიდებელთ მეფეთ. უნდ-

ა. აღტვირთონ. ჯორები და კარაულები. მრავლის სანოვაგით.

და შესაწირავით და მო-

უძღვანონ. დიდსა. მამასა და. წმიდათ კრებულთ:-“

თუ ამას შევადარებთ რაც მოთხრობილია მე-29 მუხლში

ჩვენი გ. გარიგებისა (15₃₃₉—352) და აგრეთვე ერთს ადგილს

მე-16 მუხლისა (7₁₄₀—142), დავრწმუნდებით, რომ არსებითათ

განწესება დავით გარესჯის მოვალეობის შესახებ სამეფო კარის

წინაშე უცვლელად სავალდებულოდ დარჩენილა შემდეგ საუ-

კუნოებშიაც.

ენა და ტექსტი კარის გარიგებისა.

ენა კარის გარიგებისა უჩვეულოა ჩვენთვის. ჩვენ არა

გვაქვს გამოქვეყნებული სხვა ნაწარმოები, რომლის ენა მსგავსი

იყოს კარის გარიგების ენისა. ეს ენა ერთობ ლაკონიურია,

გძელი ფრაზები და სხოლასტიური ფორმები აქ არ არის სრუ-

ლებით. აზრი ყოველთვის მოკლედ მოჭრილია. მრავალ სიტ-

ყვაობა უკუგდებულია. ხშირად სიტყვები აკლია, თქვენ უნ-

და უფრო აზრით მიხვდეთ, რა უნდოდა გამოეთქვა ავტორს, ვიდრე ეს იქ ნახმარი სიტყვებით არის გამოთქმული. სიმარტივით კარის გარიგების ენა უფრო საკანონმდებლო ძეგლების ენას მოგვაგონებს და გიორგი ბრწყინვალის სამართალს შეიძლება რამოდენიმეთ დაუახლოვოთ, თუმცა თვალსაჩინო მსგავსება კი არ არის. პროვინციალური ფორმები გვხვდება ზოგჯერ და ამით აიხსნება სიტყვები: ვირქმდი ვიდრემდის მაგიერ (17₃₉₁), რამე რომ-ს მაგიერ (18₄₂₁), მუნე მუნვე-ს მაგიერ (2₁₆) და სხვა. ასეთი სიტყვები: როგორც არის მეგრული სიტყვა ურთუმეჯი — უთავო (ო-რთუმეჯი მეგრულად მუთაქის, თავის დასადებს ნიშნავს. I. Кипшидзе. Грамматика Мингрельскаго языка, стр. 307) და ჩაფლა (მეგრულად ჩაფულა, სვანური ჩაფულ) ერთ და იმავე დროს ფეხსაცმელის და საჩუქრის მნიშვნელობით (15₃₅₂), მოგვაგონებენ დასავლეთ საქართველოს და ავტორი კ. გარიგებისა იქიდან უნდა იყოს. ხშირია სინტაქსიური ანომალიებიც. მაგალითად ერთგვარი დამატებანი ხშირად სხვა და სხვა ბრუნვაშია, როგორც ეს შეუსწორებელ ტექსტს ემჩნევა მე-7 მუხლისა (3_{41—49}). მაგრამ ასეთი მოვლენა ტექსტის დამახინჯებითაც შეიძლება აეხსნათ.

ტექსტმა კარის გარიგებისა არა თუ ნაკლულად მოაღწია ჩვენამდის, არამედ ძლიერ გარყვნილადაც. ტექსტი დაყოფილია მუხლებად. ყოველი მუხლი იწყება სინგურით ნაწერ სიტყვით ანუ სიტყვებით. სათვალავი მუხლებს არა აქვთ და ამ გამოცემაში ჩვენ დავუთეთ. სულ ჩვენამდის მოღწეულს ტექსტში 39 მუხლია. ამათში მე-10, მე-19, მე-34 ნაწყვეტად არის მოღწეული, მე-9, მე-18, მე-30, მე-33 და მე-39 ნაკლულად. ექვს გარეშეა, რომ ზოგიერთი მუხლები კარის გარიგებისა თავის ადგილზე არ არის, არეულია გადაწერის დროს, ან არეულად და ნაკლულად ყოფილა დედანში, რომლიდანაც გადმოუწერიათ. მაგალითად მეოთხე მუხლი იწყება სიტყვებით: „ეს ზემოთ დამაკლდა: კმალი ამიჯახარსა არტეია დარბაზობასა ზედა“. ზემოთ კი პირველ სამ მუხლში ერთი სიტყვააც არ არის ნათქვამი დარბაზობის შესახებ. დარბაზობის წესი იწყება მეო-

ცე მუხლის ბოლოდან (12₂₅₈) და თავდება ოცდა მეცხრე მუხლით, სადაც სწერია: დასრულდა დარბაზის წესი (15₃₅₂). ცხადია, ზემო მოყვანილი შენიშვნა ამილახორის შესახებ ამ მუხლების შემდეგ უნდა ყოფილიყო და არა თავში კარის გარიგებისა, ანდა დარბაზობის წესი მესამე და მეოთხე მუხლებს შუა უნდა ყოფილიყო მოთავსებული. ასეთივე შენიშვნა გვაქვს ჩვენ მონადირეთ-უხუცესის შესახებ მეოცე მუხლში (11₂₃₈), სადაც ვკითხულობთ: „მონადირეთ-უხუცესისა ზემოთ დაგვწერია“, მაგრამ ეს შენიშვნა სწორია, ვინაიდან მართლა ზემოთ პირველს და მეორე მუხლში მონადირეთ-უხუცესის შესახებ არის ცნობები. ამას გარდა მეორე ნახევარი მეხუთე მუხლისა (2_{34—36}), სადაც ამილახორის დაჯდომის წესი იხსენიება, უფრო მეოცდაცამეტე მუხლის ნაწილს უნდა შეადგენდეს, რომელშიაც მოთხრობილია პურობის ანუ მეჯლიშის დროს დასხდომა და წესრიგი (გვ. 17—18). მეცამეტე მუხლში სწერია: „განმგეთ-უხუცესისაჯან მიღება ზემოთ დამაწერია“ (5_{95—96}), ხოლო ზემოთ გამგეთ-უხუცესის შესახებ არაფერი სწერია, მაგრამ ეს იმით შეიძლება აიხსნას, რომ ამის ზემოთ დედანს ხუთი ფურცელი აკლია. ნაკლებლოვანებით აიხსნება აგრეთვე, რომ არ მართლდება შენიშვნა. „ძმანი გარესჯელნი და თორმეტი უდაბნოთანი, ვითარცა მართებს, ქვემო სწერია, ესენი მარცხენის მკარსა სუფრისასა“ (17_{381—382}). ქვემოთ კი ამათ შესახებ არაფერი არ სწერია.

ბევრი გაუგებრობა ტექსტისა სიტყვების და ფრაზების გამოშვებით აიხსნება, თუმცა ენა კარის გარიგებისა საზოგადოდ ლაკონიურია, ფრაზები მოკლედ მოჭრილი, მაგრამ ყოველად შეუძლებელია ამით ავხსნათ ისეთი მოვლენა, როგორც მეშვიდე მუხლში გვხვდება. აქ მთელს მუხლში შესმენილი არ არის. ჩვენ აზრით მივუმატეთ საკითხავია, ესე იგი მოსაკითხავია, რადგანაც აშკარაა, რომ უმცროსს ხელისუფალს უფროსი ხელისუფალი უნდა მოეკითხა აღდგომა დღეს. ფრაზების გამოშვება ეტყობა კიდევ მეექვსე და მეშვიდე მუხლებში (იხ. გვ. 3, უკანასკნელი ორი შენიშვნა), აგრეთვე მე-17 მუხლში (გვ.

8, შენ. 2), მე-33 მუხლში (გვ. 17, შენ. 1) და სხვა ადგილებში. ზოგჯერ სიტყვები შეცდომით არის გამოვარებული (იხ. გვ. 7, შენ. 2; გვ. 8, შენ. 1, ხოლო დამახინჯება სიტყვებისა და აქედან წარმომდგარი გაუგებრობა ფრაზებისა ჩვეულებრივია. ამიტომ ჩვენ საჭიროთ დავინახეთ შეძლებისამებრ ზოგიერთი ასეთი სიტყვები შეგვესწორებინა, მაგრამ ყველა შემთხვევაში ჩვენ აღნიშნული გვაქვს სხოლიოში, თუ რა ფორმით იყო წარმოდგენილი სიტყვა დედანში. მოგვყავს აქ ნუსხა ზოგიერთ შესწორებათა:

აშვერილისა	აშვერილსა (6)
ტყვის მცველი	ტყის მცველი (10)
სახლისა	საკელოისა (59)
სამი სახელი	სამასი სახლი (93)
ვეზირთა	ვეზირია (100)
ზედა დამდგომელი	ზედამდგომელი (!05)
გარდაფარონ	გარდააფარონ (123)
მაფლთ	ჩაფლთ (139)
წერიტა	სელიტა (149)
საგაზროსა	საგაზიროსა (166)
არა	რა (166)
მაფისა	მეფისა (169)
მერმე	მერემეთ (191)
სამოშაოს	სამუშაოს (234)
დასწერეს	დასწერს (246)
ტოელთა	ტაოელთა (266)
უყალთელი	იყალთოელი (263)
შარვან შალენნი	შარვან-შაჰენნი (267)
კაცი	ვიცი (271)
გაბლებითა	ტაბლებითა (273)
რაჲ იყო	არა იყო (291)
ბერებთა მეფე	ბერძენთა მეფე (317)
დარ	და არ (321)

მნიშვნელობით ეს სიტყვა აქ ყოვლად მიუღებელია, ამიტომ ჩვენ გვგონია, რომ აქ შეცდომაა და აჩავი-ს მაგიერ უნდა ყოფილიყო აჩავიქი, რომელიც მღვდელ-მთავრის შესამოსელს ნიშნავს საბას განმარტებით და აზრით აქ უდგება. შეცდომის ჩადენა გადამწერის მიერ ადვილად აიხსნება, რადგანაც შემდეგი სიტყვა ასო ქ-ით იწყება. მრავალია სხვა შესწორებანიც, რომელნიც ჩვენ შემოგვაქვს სიტყვების თუ ასოების მიმატებით. ყველა მიმატებული ასოები, რომელნიც ქარაგმის გახსნით არ არის გამოწვეული, ჩასმულია ფრჩხილებში. რასაკვირელია, მრავალი შესწორება, რომელნიც ჩვენ შემოგვაქვს, საცილობელი და სადავოა, მაგრამ ეს პირველ ცდა არის ძრიელ გარყვნილად მოღწეულის ტექსტის შესწორებისა და სრული აღდგენა მისი მომავალზე და მოკიდებული.

აზრის გაგება ჩვენი ძეგლისა ხშირად დამოკიდებულია იმაზედ, თუ როგორ დავსვამთ სასვენ ნიშნებს. ტექსტში არავითარი სისტემა არ არის დაცული გარდა იმისა, რომ ყოველი მუხლის დასასრულს უზის სამი წერტილი, იშვიათად ორი. ამას ჩვენ ვიცავთ. სხვა შემთხვევაში აქა იქ წერტილია ნახმარი, მაგრამ ხშირათ ერთი წინადადება მეორესაგან წერტილით არ არის გაყოფილი. ამიტომ ნიშნების დასმა დიდი საპასუხისგებო საქმეა. მოვიყვან ერთ მაგალითს. იქ სადაც ჭყონდიდლის და ათაბაგის შესახებ არის ლაპარაკი (437—441) ჩვენ ასე გვაქვს წარმოდგენილი:

„ჭეინდეღი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახ[ა]ღია. ჭეინდეღისა მწიგნობრობა შემოსრუღა, არ[ს] მწიგნობართ უხუცესობა ჭეინდეღისა. გასუღა ათაბაგი დიდი და საბატო და ძკრად ოდესმე იქმნების. ჭეინდეღს ქეუმთ ნოხთა ზედა ათაბაგი და ამარ-სმასაღარი დასხდენ“. მაგრამ შენახულის ტექსტის მიხედვით თითქო უფრო სამართლიანია ასე დაუსვათ ნიშნები:

„ჭეინდეღი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახ[ა]ღია. ჭეინდეღისა მწიგნობრობა შემოსრუღა, არ მწიგნობართ-უხუცესობა ჭეინდეღისა. გასუღა ათაბაგი დიდი და საბატო, და ძკრად ოდესმე იქმნების ჭეინდეღს ქეუმთ ნოხთა ზედა ათაბაგი და ამირ-სმასაღარი დასხდენ“.

პირველი ვარიანტიტ ქყონდიდელი მწიგნობარიც არის და მწიგნობართ-უხეცესიც და მის ქვემოთ ჯდებიან დარბაზობის დროს ათაბაგი და ამირ-სპასალარი. მეორე ვარიანტიტ სულ ამის წინააღმდეგი აზრი გამოდის: ათაბაგობის შემოღების შემდეგ ქყონდიდელს შერჩენია მხოლოდ მწიგნობრობა და **არ მწიგნობართ-უხეცესობა** და ძვირად, იშვიათად, იქნებოდა, რომ ოდესმე ქყონდიდელს ქვემოთ ათაბაგი და ამირ-სპასალარი დამსხდარიყვენ. აქ გადაჭრით თქმა, თუ რომელი ვარიანტია უფრო მისაღები, ძნელია, ვინაიდან ადვილი წარმოსადგენია, ქყონდიდლის როლი და პატივი შემცირებული იყოს ათაბაგობის შემოღების შემდეგ და განსაკუთრებით იმ დროს, როდესაც ჩვენი კ. გარიგება იწერებოდა. ძნელია აგრეთვე გადაჭრით თქმა როგორ სჯობია ნიშნების დასმა: **მიბ[რ]ძანეს მე: „ვაწვეო“**, თუ **მიბრძანეს: „მე ვაწვეო“** (13₂₈₈).

სასულიერო პიჩნი კარის გარიგებაში მოხსენებულნი და მოძღვართ-მოდღვარი.

საეკლესიო და სასულიერო დაწესებულებათა შესახებ სრული ცნობები კ. გარიგებაში არ არის, ალბათ ნაკლოვანობის გამო. საეკლესიო და სასულიერო საქმეების გამგე კ. გარიგების მიხედვით არის ქყონდიდელი: **გელათისაგან კიდე საყდარნი და სხვანი მონასტერნი და ეკლესიანი, ხუცესნი და მონაზონნი და რაც საეკლესიონი დასნი არიან ყველა ქყონდიდლის და საწოლის მწიგნობრის საკელოისა**[ა], ვკითხულობთ კ. გარიგებაში (4₅₇—59). გელათი, როგორც სჩანს, სტაფროპიგია არის, თავის საქმეებს თვით განაგებს და უმაშვალათ ექვემდებარება მეფეს. ასეთივე უფლება ჰქონდა წინეთ მინიჭებული დავით აღმაშენებლის მიერ შიომღვიმის მონასტერს, მაგრამ, ეტყობა, ჩვენი კ. **გარიგების** შედგენის დროს ეს უფლება მას აღარ შერჩენია. გარდა ქყონდიდელისა კ. **გარიგებაში** მოხსენებულნი არიან ორთავე კათალიკოსი, მცხეთისა და აბხაზეთისა, და ეპისკოპოსნი: ქუთათელი, ბედიელი, იშხნელი, მაწყვერელი, ანჩელი, მტბევარი და გოლგოთელი. უკანასკნელის მონასტერი, თუ ეს იერუსალიმის გოლგოთა არ არის, უნდა მდებარეობდეს

სამცხე-საათაბაგოში, ვინაითგან ამ მხარის საეპისკოპოსო კათედრებთან არის მოხსენებული: „რას სწორად ეპისკოპოსნი მოვიდენ იმიერით, იშხნელი, მაწყვერელი, ანჩელი, მტბეგარი და გოლგოთელი“ (14_{311—312}). ერთი გოლგოთა ქართლშიაც იყო და სამთავისის სამწყსოს შეადგენდა, მაგრამ იქ ეპისკოპოსი არა მგჯდარა და ყოვლად შეუძლებელია ის მონასტერი აქ იგულისხმე¹ოდეს). ზემოაღნიშნულ ეფესკოპოსთა შორის ყველაზე დიდი პატივი აქუს იშხნელს (14_{314—315}) და მისი სწორი პატივი აქვს ქუთათელს (14_{326—327}). აქედან ცხადია, რომ კარის გარიგების შედგენის დროს იშხანის კათედრას დიდი მნიშვნელობა ჰქონია, როგორც ტაოს ეპისკოპოსის საჯდომს. ამას ვერ ვხედავთ ჩვენ მეორე ძეგლში: „წესი და განგება კურთხევისათვის მეფის დრასა, თუ ვითარ დაქსნდენ მღუდელთ-მთავარნი სრულიად საქართველოსანი. ამ ძეგლში იშხნელ ეპისკოპოსს ერთის ვარიანტის მიხედვით მე-10 ადგილი უჭირავს და მეორე ვარიანტით მე-11 და ორივე შემთხვევაში მაწყვერელზედ ბევრად დაბლათ დგას, ვინაითგან მაწყვერელს მე-5 ადგილი აქვს მინიჭებული²). აქედან დასკვნა შეიძლება გამოვიყვანოთ, რომ ხსენებული ძეგლი უფრო გვიან არის შედგენილი ვიდრე კარიგება. ამას ის გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ძეგლში მარტო აღმოსავლეთის საქართველოს ეპისკოპოსებია ჩამოთვლილი და ზემოქართლისა. დასავლეთ საქართველოდან მარტო ქყონდიდელია მოხსენებული და მხოლოდ ერთს ვარიანტში აფხაზეთის კათალიკოსიც, არც ქუთათელს, არც ბედიელს, არც მოქველს, არც ცაიშელს და არც სხვა დასავლეთის საქართველოს ეპისკოპოსებს აქ ადგილი არა აქვთ. რას მოასწავებს ეს თუ არ იმას, რომ ეს ძეგლი საქართველოს ორ სამეფოდ გაყოფის შემდეგ არის შედგენილი და განსაკუთრებით აღმოსავლეთ საქართველოსათვის. დიახ, ძეგლი „თუ ვითარ დაქსნდენ მღუდელთ-მთავარნი სრულიად საქართველოსანი“ ანუ აღსავალთაჯს „სამღუდელ-

1) თ. ყორღანი, ქრ. II, გვ. 275.

2) ექ. თაყაიშვილი, არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი, წიგნი 1, გვ. 78 და 84.

შთაჯრთთა საუღარაჲს“ უფრო გვიან არის შედგენილი, ვიდრე ჩვენი კარის გარიგება და შედგენილია მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოსთვის. ეს ძველი მეხუთმეტე საუკუნის ადრინდელი არ უნდა იყოს.

დიდი პატივი აქვს კ. გარიგებით მინიჭებული მოძღვართ-მოძღვარს. საბა ორბელიანის განმარტებით მოძღვართ-მოძღვარი უფროსი წინამძღვარია ეხლა მოძღვართ-მოძღვარს უწოდებენ მღვდელს, რომელიც სხვა მღვდელთა მოძღვარია და მათ ხხსარებას ჩამოართმევს ხოლმე. ძველად მოძღვარი მასწავლებელს ერქვა. ასეთის მნიშვნელობით არის ეს სიტყვა ნაჲმარი სახარებაში, ასეთისავე მნიშვნელობით იხმარება კ. გარიგებაშიც, ასე რომ მოძღვართ-მოძღვარი ნიშნავს მასწავლებელთა მასწავლებელს, მეცნიერთა მეცნიერს. მას მოწაფეები ყავს ზე მოწაფეებითურთ მობძანდება სამეფო დარბაზს, როდესაც მიიწვევენ. კ. გარიგების მიხედვით მოძღვართ-მოძღვარი ბერია და ეპისკოპოსის ხარისხიც უნდა ჰქონდეს. ის ყოველთვის პირველად იხსენიება ოთხ წარჩინებულ და დიდ ხარისხოვან მონაზონთა შორის. ეს ოთხი მონაზონი არის: მოძღვართ-მოძღვარი, ჭყონდიდელი და კათალიკოზნი ქართლისა და აბხაზეთისა (12₂₇₆ — 277, 13₂₈₉ — 290). მოძღვართ-მოძღვარს უფრო მეტი პატივი აქვს ვიდრე სხვა ეპისკოპოსებს, მეტი პატივი აქვს ვიდრე ქართლისა და აბხაზეთისა კათალიკოსებს: პატივი მისი სწორია ჭყონდიდლის პატივისა, მაგრამ ზოგჯერ ამასაც მეტობს. მეფე მას ეპყრობა განსაკუთრებულის ყურადღებით ზე განსაკუთრებულის პატივის მინიჭებით. როდესაც მოძღვართ-მოძღვარს დარბაზს მიიწვევენ, მას უნდა აახლონ დარბაზის ერნი, ესე იგი კარის კაცნი, დიდებულნი, და გაუგზავნონ ერთი ჯორი ზე სამი ცხენი თვით მოძღვართ-მოძღვრისათვის ზე ორი მისთა მოწაფეთათვის. კარისგ არიგებაში ასე სწერია: მოძღვართ-მოძღვარი დარბაზს აწვიან, და შინაური დარბაზის ერი უნდა და ერთი ჯორი და სამი ცხენი მოძღვართ-მოძღვრისათვის და ორნი მისთა მოწაფეთათვის (12₂₇₉ — 281). კარის გარიგებაში, სადაც სამი წარჩინებული ხარისხის ბერია ნახსენები, ესე იგი ჭყონდიდელი, ქართლისა კათალიკოსი და აბხაზეთის კათალიკოსი, პირვე-

ლი ადგილი ყოველთვის მოძღვართ-მოძღვარს უჭირავს, პირველად ყოველთვის მოძღვართ-მოძღვარია მოხსენებული. მაგალითად კარის გარიგებაში ვკითხულობთ: მწვე ჩვენთაჲცა დარბაზით ათქს ოთხთაჲე, მოძღვართ-მოძღვარსა, კათალიკოზთა, ჭეოინდეჯსა და სიმთა ვეზირთა, ათაბაგსა, ამირ-სპასალარსა და მანდატურთ-უხუცესსა (12₂₇₆—278). მეფე უფრო პატივით იღებს მოძღვართ-მოძღვარს, ვიდრე ჭეონდიდელს, კათოლიკოსებს და სამს პირველ ხარისხოვან ვეზირებს. მოძღვართ-მოძღვარს მეფე ნოხის პირს მოეგებება ხოლომე, ხოლო სხვებისთვის ნოხსა ზედა მესამედს წამოიარს (13₂₉₁—301). უცხოელ მეფეთათვის ერთი საჯდომი წინანდელ კარის გარიგებაში მოძღვართ-მოძღვარისა და აბხაზეთისა კათალიკოზისა ქვეშეთ წერებულა. აქ ვკითხულობთ:

ამ ოთხთაგან (ტრაპიზონელი, შარვან-შაჰე, სომეხთა მეფე და ერთი კიდევ სხვა) ერთი საჯდომი მარჯვენით დაუწერია მოძღვართ მოძღვრისა და აფხაზეთის კათალიკოზისა ქვეშეთ და ჭეოინდეჯისა ზემთ (12₂₆₉ - 271).

ეხლა ვკითხვით ვინ არის ეს მოძღვართ-მოძღვარი, სად ცხოვრობს და მოღვაწეობს ის? ქართულ წყაროებში არა ერთხელ იხსენიება მოძღვართ მოძღვარი, მაგრამ უძველესი საბუთები უმეტესად გელათის მონასტერს ეხებიან ან რაიმე დამოკიდებულება აქვთ მასთან. ნუ ვინ იფიქრებს, რომ მოძღვართ-მოძღვარი ჩვეულებრივი წინამძღვარი იყოს გელათის მონასტრისა. არა ერთ და იმავე გუჯარში წინამძღვარი ცალკეა მოხსენებული და მოძღვართ-მოძღვარი ცალკე. ერთს გელათის სიგელში დავით ნარინის დროისა (1267—1288) სწერია: „არცა ვისგან რა ეწეინებოდეს, არცა მოძღუართ-მოძღუართა და წინამძღუარაგან და ძმთაგან“¹⁾. იმავე დროის და მონასტრის მეორე სიგელში სწეჩია: „და მოწმობითა დიდისა მოძღუართ-მოძღუარისა დავითის მწირვეჯისა ანტონისითა, დიდისა მონასტრისა წინამძღვრისა, პატრონთა მწირვეჯისა იოანესითა და სხვა“. . და შემდეგ იქვე; „...გარდაიხდიდეს ადაჰს..... და მერმე ტრაპეზს მო-

1) თ უ ო რ დ ა ნ ი ა, ქ რ. II, გვ. 159.

ძღუართ-მოძღუარსა, წინამძღუარსა, დეკანოზსა და ყოველთა ძმთა კეთილად ნუგეშინისცემითა და განსუწმენებითა“¹). დავით მეფის სიგელში მე-XIV საუკუნისა მოხსენებულისა გელათის მოძღვართა-მოძღვარი საბა (საქ. სიძ. II, გვ. 35), გელათისავე გუჯარში 1495 წ. ვკითხულობთ: „...წინამძღურის კელით გარდაიკლებოდე (აღაზი)... ძმანიცა სრულად შეიურებოდენ და ექუსი მღვდელი და მოძღუართ-მოძღუარი ჟამსა გვიწირვიდენ...“²). გელათისავე სიგელში 1502 წ. სწერია: მოვიდეს წინაშე ჩუენსა დადისა მონასტრისა მოძღუართ-მოძღუარი... ილარიონ... მოგეცით ჩუენის სულის მოძღუარსა და მოძღუართ-მოძღუარსა ილარიონს (იქვე, გვ. 327). კიდევ სხვა გუჯარში სწერია: შივაბარეთ სსსას ჩუენსა მოძღუართ-მოძღუარსა ილარიონს ჩუენისა სულისა სადაზოდ ...ოთხსა თეთრსა მოძღუართ-მოძღუარსა შიართმეგდენ (იქვე, გვ. 431). იგივე მოძღუართ-მოძღუარი ილარიონ მოხსენებულისა სამს გელათის სიგელში 1519 წ. (იქვე, გვ. 343). ერთს 1527 წ. გელათის სიგელში სწერია: „თქვენ, აბხაზეთისა კათალიკოზო მალაქია და ქართლისა კათალიკოზო ბასილიოს და დიდისა საუდრისა მოძღუართ-მოძღუარო მანასე და წინამძღვარო მაკრე, ასე დაუმტკიცეთ“ (იქვე, გვ. 370). ცხადია, მოძღვართ-მოძღვარი გელათში ცხოვრობს, მაგრამ ჩვეულებრივი წინამძღვარი არ არის გელათისა. ის როგორც მოვიხსენიეთ ეპისკოპოსია.

გელათში საეპისკოპოსოს დაარსების შესახებ ჩვენს ლიტერატურაში შემცდარი აზრია დამყარებული; ვითომც გელათი საეპისკოპოსოდ პირველად იმერეთის მეფის ბაგრატ III ბრძანებით დაეარსებინოს მალაქია კათალიკოზ-პატრიარქს. და პირველ ეპისკოპოზად გელათისა დაესვას მელქისედექ საყვარელიძე. ეს აზრი დამყარებულია მალაქიას გუჯარზედ 1519 წლისა; მაგრამ გუჯარის შინაარსიდან ჩანს, რომ მალაქიას აღუდგენია გაუქმებული საეპისკოპოსო და არა ახლად დაუწესებია. გუჯარში სწერია: პირველად სხუათა ეპისკოპოსთაგან უმეტესი იუო და აწცა ისივე პირველი საწირავი განუჩინეთ... ან კიდევ ასეთი ფრაზა: და გაუჩინეთ (მელქისედექ საყვარელიძეს) პატრივი და საჯდომი

ჟიჲარ პატრიარქთა და მეფეთაგან განაჩენსა ძეგლსა შინა წერილ არს (ჟორდანია, ქრ. II, გვ. 343). მაშასადამე გელათში ეპისკოპოსის კათედრა ძველთაგანვე ყოფილა და მისი პატივი და სამწყსოს საძღვრები პატრიარქთა და მეფეთაგან განაჩენსა ძეგლსა შინა წერებულა. დიახ, კ. გარიგების მოძღვართ-მოძღვარი ეპისკოპოსია, ის გელათში ზის, ის მასწავლებელთა მასწავლებელია, ის მეცნიერთა მეცნიერია, მას მოწაფეები ჰყავს რას ნიშნავს ეს თუ არ იმას, რომ გელათში უმაღლესი სასწავლებელია, იქ აკადემია და ამ აკადემიის ხელმძღვანელი, უფროსი, ანუ ეხლანდელის ტერმინოლოგიით რექტორი გელათის ეპისკოპოსია, რომელსაც მოძღუართ-მოძღურის ხარისხი აქვს. ის უსათუოდ ყველაზე უფროსია გელათში, ის უფროსი წინამძღვარია, მას ემორჩილება ჩვეულებრივი წინამძღვარი და მთელი კრებული. ყოველგან, სადაც გელათის კრებულზე ლაპარაკია, პირველად მოძღვართ-მოძღვარი იხსენიება.

ჩვენში გავრცელებულის აზრით უმაღლესი სასწავლებელი აკადემია საქართველოში მარტო კახეთში იყო, იყალთოს მონასტერში. შეიძლება იყალთოს მონასტერში იყო აკადემია, მაგრამ უპირველეს ყოვლისა უმაღლესი სასწავლებელი გელათში უნდა ყოფილიყო, ტყვილად კი არ სწერს დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი გელათის შესახებ: „აწ წინამდებარე არს უოფლისა აღმოსაფლეთისა მეორედ იელუსაქემად, სასწაულად უოფლისა კეთილისა, მოძღურად სწაკლელებისად, სხუად ათინად, ფრიად უადრეს მისსა, სადთათა შინა წესად-კანონად, უოფლისა საეკლესიოსა შუენიერებისად“ (მარიამ დედოფლის ვარ., გვ. 295). მაშასადამე გელათი ჯერ კიდევ დავით აღმაშენებლის დროს ცენტრი ყოფილა განათლებისა საქართველოში, იგი დაარსებული იყო მოძღურად სწავლულებისა, სხუად ანუ მეორედ ათინად ქართველთათვის. დავით აღმაშენებლის მეხობტბეც, ამიტომ უწოდებს მას ელადას: „ენატრი ელადას, თვით მას გელათსა, სად რომ დაჰქრძადგენ წმიდათ სხუელთა“¹⁾. როგორც პირველ ხარისხიან მე-

1) Проф Мартъ. Древне грузинскіе описанія, გვ. 24 და 105, 4.

ცნიერს მოძღუართ-მოძღუარს რასაკვირველია დიდი პატივი უნდა ქონოდა და აქვს კიდევ ჩვენს კარის გარიგებაში, და ეს იმისი თვალსაჩინო მაჩვენებელია, თუ როგორ აფასებდნენ ცოდნას და სწავლა-მეცნიერებას ძველად საქართველოში.

მოძღვართ-მოძღვარი ერთი კი არ იყო საქართველოში. თვით კ. გარიგებაში მოხსენებულია როგორც მოძღვართ-მოძღვარი ისე მოძღვართ-მოძღვარნი, მაგრამ უმთავრესად კ. გარიგების ავტორს სახეში გელათის მოძღვართ-მოძღვარი ჰყავს, რომელიც იმავე, დროს გელათის ეპისკოპოსიც უნდა იყოს და მაშასადამე უფროსი წინამძღვარი გელათისა. შემდეგ დროში მოძღვართ-მოძღვრებათ მღვდელნიც იხსენიებიან და უბრალო ბერნიც და მოძღვართ-მოძღვარი ჩნდება არა მარტო გელათში, არამედ სხვა ნაწილებში საქართველოსა. საქართველოს დანაწილების შემდეგ, ყოველ სამეფოს თუ სამთავროს თავის მოძღვართ-მოძღვარი უნდა ყოლოდა. ნასწავლი სამღვდლო პირი, უფროსი წინამძღვარი მონასტრისა, რომელსაც სკოლა ჰქონდა, ალბათ მოძღვართ-მოძღვართ იწოდებოდა. ერთ ულუმბის ტაძრის სიგელი მე-XV საუკუნის დასაწყისისა იხსენიებს მოძღუართ-მოძღუარს: აიღოს (ულუმბისა მამათ-მთავარმა) სარჯულთ და სახუცთ და დრამა, ორი წილი მოძღუართ-მოძღუარსა, მესამედი კათალიკოზსა მათარას. იქვე კიდევ: და ნიშანი მოძღუართ-მოძღუარისა არის (ქორდანია, ქრ. II, გვ. 212—213). ვატიკანის წიგნთ საცავის ტყავზედ დაწერილის სურათებიანი სახარების ერთ არა ტექსტის ხელით მინაწერში მოხსენებულია „ზაღატის მონასტრის მოძღუართ-მოძღვარი გიორგი“. აქ ვკითხულობთ: „მე უფველთა ტომთაგან უნარჩევსმან მღუდელმან და საწუალობელმან ზაღატის მონასტრისა მოძღუართ-მოძღუართა წოდებულმან გიორგი მფიგე ჩემითა აღადითა სასუიღლითა წმიდაჲ ესე... ოთხთავი“ (ამ მინაწერის ფოტოგრაფიული სურათი მაქვს ხელში). მეორე ამგვარივე ხელით მინაწერში მოხსენებულია ჩვენის აზრით კახთა მეფე ალექსანდრე, მაშასადამე მინაწერი მე-XVI საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. შესანიშნავი სწავლული და მოღვაწე მე-XVII საუკუნისა ნიკიფორე ჩოლაყაშვილი კა-

ხეთში მოძღვართ-მოძღვარი იყო (იხილე ტიმოთეს მოგზაურობა, გვ. 155).

მნიშვნელობა კარის გარიგებისა საქართველოს ისტორიის და სამართლისათვის

ამ ოცდა ათის წლის განმავლობაში აუარებელი ძეგლები და ისტორიული საბუთები აღმოჩნდა და გამოქვეყნდა, რომელთა მეოხებით ქვაკუთხედი ჩაეყარა ჩვენი ისტორიის შესწავლას, მაგრამ ჯერ არ აღმოჩენილა ძეგლი, რომელსაც საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილების, სახელმწიფო ყოფა-ცხოვრების და შინაგანი ორგანიზაციის შესასწავლად ასეთი დიდი მნიშვნელობა ჰქონდეს, როგორც კელმწიფის კარის გარიგებას აქვს. თქმა არ უნდა, მრავალ სხვა ძეგლებში და ისტორიულ საბუთებში არის გაპნეული ცნობები ზემო აღნიშნულ საგნების შესახებ, მაგრამ ასე მთლიანად დალაგებული და ასე დაწვრილებით გაშუქებული სახელმწიფო წესწყობილების სურათი, როგორსაც კელმწიფის კარის გარიგება გვაძლევს, არც ერთს ძეგლში და საბუთში არ მოგვეპოება, უნდა გამოვტყდეთ, ჩვენ არც მოველოდით ასეთი ძეგლის აღმოჩენას ჩვენს ძველს მწერლობაში. ასეთი ძეგლი იშვიათია თვით უაღრეს კულტურისა და დიდ ხალხების და სახელმწიფოთა ისტორიაში. რომ ეს ძეგლი მთლიანად შენახულიყო, ჩვენ სრული სურათი გვექნებოდა საქართველოს სახელმწიფოს წესწყობილებისა და ყოფა-ცხოვრებისა. მაგრამ რამაც ჩვენამდის მოაღწია, ისიც ფასდაუდებელია და ისიც საკმაოდ გვიშუქებს მრავალ მხარეს საქართველოს სახელმწიფო წესწყობილებისა მეცამეტე საუკუნის დასასრულს და მეთოთხმეტეს დასაწყისში. ეს წესწყობილება, რასაკვირველია, თანდათანობით გამომუშავებულია საუკუნეთა განმავლობაში, დაახლოებით მეათედან მეთოთხმეტე საუკუნემდის, მას თავის ევოლიუცია აქვს და ნიშანია საქართველოს რთული კულტურული ცხოვრებისა და განვითარებისა.

კარის გარიგება უმთავრესი წყაროა ჩვენი სამართლის შესასწავლად, ვინაიდან გვამცნევს, რა და რა დაწესებულებანი არსებობდა საქართველოში, ვინ უდგა სათავეში თვითმეულს და-

წესებულებას, რომელნი ხელისუფალნი ანუ მოხელენი მსახურობდენ დაწესებულებაში და რა უფლება და მოვალეობა ჰქონდა დაკისრებული თვითეულს მათგანს. თუ ყოველთვის სრული სურათი არა გვაქვს თითოეულის დარგის შესახებ, ამის მიზეზია ნაკლოვანება ტექსტისა. ამას გარდა კ. გარიგება გვიხატავს სურათს თვით ხელმწიფის კარისა ანუ დარბაზისა და იმ რთულის ეტიკეტისა და ცერემონიებისა, რომელიც არსებობდა კელმწიფის კარზე, თითოეულს კელმწიფის ფეხის გადადგმაზედ, და რომელიც მოგვაგონებს ლიუდოვიკო მეთოთხმეტის კარის ეტიკეტს. ასეთ დარგს ეკუთვნის შეკახმვა მეფისა (მუხლი მე-35), წესრიგი პურობისა (მუხლი 31—33), წესრიგი დარბაზობისა (მუხლი 20—29), წესრიგი ახალი წლისა (მუხლი 1—2), წესრიგი განცხადებისა ანუ ნათლისღებისა (მუხლი 3); წესრიგი აღვებისა ანუ აღდგომისა (მუხლი 6) და სხვა.

მეფე განაგებს სახელმწიფოს ვეზირთა შემწეობით, რომელნიც პირველ ხარისხიანი კელისუფალნი არიან სამეფოისა და უდრიან ეხლანდელ მინისტრებს. სულ ექვსი ვეზირია: ქყონდიდელი, ათაბაგი, ამირ-სპასალარი, მანდატურთ-უხუცესი, მეჭურჭლეთ-უხუცესი და მსახურთ-უხუცესი, ამათში ქყონდიდელი პირველი ვეზირია, ერთგვარი პრემიერია, უმისოდ არც ერთი სახელმწიფო საქმე არ გადაწყდება, ანუ როგორც კი გარიგებაშია ნათქვამი ვეველა საურაფა უმისოდ არ იქნებას (4_{61—62}). დანარჩენები ორ ჯგუფათ იყოფიან, ერთი არის სამთა ვეზირთა ჯგუფი: ათაბაგი, ამირ-სპასალარი და მანდატურთ-უხუცესი (12_{277—278}), მეორე ორთა ვეზირთა ჯგუფი: მეჭურჭლეთ-უხუცესი და მსახურთ-უხუცესი, (14_{307—310}). პირველ ჯგუფს მეტი პატივი აქვს დარბაზობის და პურობის დროს, ისე კი, როგორც ეტყობა, თანასწორნი არიან ყველა ვეზირები. ექვს ვეზირთა შორის ოთხი ძველი ვეზირია; ორი (ათაბაგი და მსახურთ-უხუცესი) ახალი. ათაბაგობა დაარსდა თამარ მეფის უკანასკნელ წელს, ხოლო მსახურთ-უხუცესი რუსუდან მეფემ გახადა ვეზირად. მნიშვნელოვანი სახელმწიფო საქმეები წყდება ვეზირთა ბჭობაზედ მეფის თავმჯდომარეობით. ამ ბჭობას ვეზირ-

წიგნის ავტორი და მისი სხდომა განსაკუთრებულის წესით და ცერემონიით ხდება ხოლო (მუხლი 36—38). ვეზირთა ბქობაში ამირ-სპასალარის თანაშემწე ამილახორიც იღებს მონაწილეობას, მაგრამ მხოლოდ სათათბირო ხმით (იხ. მუხლი მე-37). თითოეულს ვეზირის საკელოს სამართველოდ მთელი შტატია მოხელეთა, რომელთა სახელები ზოგი ცნობილი იყო სხვა წყაროებიდან, ხოლო ზოგი მარტო კ. გარიგებაში გვხვდება. ამ უმად ჩვენ საჭიროდ აღარ ვრაცხთ სათითაოდ ჩამოვთვალოთ და აღვნიშნოთ უფლება-მოვალეობა თითოეულის მოხელისა. წინეთ კი, როდესაც ეს ძეგლი ვიპოვნეთ, ჩვენ ორი მოხსენება წავიკითხეთ საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების სხდომაზე და იქ აღვნიშნეთ დაწვრილებით უფლება-მოვალეობანი და ფუნქციები თითოეულის მოხელისა, როგორც კარის გარიგების ისე სხვა წყაროების მიხედვით. კარის გარიგება უნდა დაბეჭდილიყო პეტროგრადის აკადემიის გამოცემათა სერიაში რუსულის თარგმანითურთ. ტექსტი უკვე აწყობილი იყო. ამ დროს ჩვენი ისტორიკოსი პროფესორი ივ. ჯავახიშვილი შეუდგა ქართული სამართლის ისტორიის გამოცემას და მისი თხოვნით ნება დავრთე ესარგებლა აკადემიის მიერ აწყობილის ტექსტით კ. გარიგებისა. ეხლა ივ. ჯავახიშვილის შრომა უკვე გამოსულია (იხ. პროფ. ივ. ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი 1. ქუთაისი. 1919) და ამ გამოკვლევაში საკითხისაქართველოს სახელმწიფოს ხელისუფალთა უფლება-მოვალეობისა უფრო დაწვრილებით და კარგათ არის გაშუქებული, ვიდრე ჩვენს მოხსენებებში იყო, და ამიტომ ეხლა მისი აქ მოყვანა უმეტეს შემთხვევაში განმეორება იქნებოდა იმისი, რაც უკვე გამოქვეყნებული და გაშუქებულია. რაღა თქმა უნდა, ერთ უმთავრეს წყაროთ ივ. ჯავახიშვილის გამოკვლევისა ჩვენი კ. გარიგება გახდა. პეტროგრადის აკადემიასთან ჩვენი კავშირი რევოლიუციის შემდეგ შესწყდა და რომ ასეთი ძეგლის გამოქვეყნება, უმისოდაც ძლიერ დაგვიანებული, კიდევ დიდი ხნით აღარ გადაგვედგა, ჩვენ საჭიროდ დაინახეთ აქ ტფილისში გამოგვეცა. რიგი სტრიქონე-

ბისა და ფორმა გამოცემისა ისეთივე დავტოვეთ, როგორც აკადემიის მიერ აწყობილ ტექსტში იყო, და ამიტომ ივ. ჯავახიშვილის მიერ ნაჩვენები გვერდები და სტრიქონები კ. გარიგებისა ამ გამოცემასაც უდგება, მხოლოდ საჭიროთ ვრაცხთ შევნიშნოთ, რომ პეტროგრადში აწყობილი ტექსტი უკანასკნელად ჩემ მიერ შეწორებული არ ყოფილა და ის შესწორებანი, რომელნიც ჩვენ ბოლოს შევიტანეთ, ივ. ჯავახიშვილის მიერ ნაჩვენებ სტრიქონებში ვეღარ მოხვდენ. მაგრამ ასეთი შემთხვევა ბევრი არ არის.

კელმწიფის კარის გარიგების მმიშვებლობა ზემო თქმულით არ ამოიწურება. ეს ძველი მრავალ საყურადღებო ცნობებს გვაძლევს, ისტორიულს და ლიტერატურულს. ამ ძველიდან ვტყობილობთ მაგალითად, რომ ტბეთის ეპისკოპოსი იმავე დროს შავშეთის ერისთავიც ყოფილა (15₃₃₁), ამ ძველიდან ვტყობილობთ, რომელ სახელმწიფოთა მეფენი ესტუმრა დავით აღმაშენებელს ნაქარმაგვეს (12_{265—267}), ძველი ჩვენ გვამცნევს, თუ როგორ ხდებოდა ძველათ საქართველოში სიგლის მიცემა, რას იხდიდა სიგლის მიმღები და კიდევ უფრო საინტერესოა ცნობა, თუ როგორ იბეჭდებოდა სიგელი. მხოლოდ კ. გარიგებამ შეგვინახა ცნობა, რომ ჩვენშიაც როგორც ბიზანტიაში და რუსეთში, ბეჭედი ტყვიისა ყოფილა (ბიზანტიაში ოქროსაც იყო, ხრისოულები) და ამგვარი ბეჭედი რასაკვირველია ჩამოკიდებული ყოფილა ზონარით სიგელზედ (6_{105—106}). ზონარის გასაყრელი ნაშთები ძველ ტყავის სიგლებზე დღესაც მოჩანან, მაგრამ თვით ბეჭედი ერთიც არ შენახულა ჩვენს დრომდის, ყოველ შემთხვევაში ჯერ არ აღმოჩენილა. ჩვეულებრივი ლითონის ბეჭედი ზედ ამოჭრილი სახელით პატრონისა, ცნობილია ჩვენში მხოლოდ მე—XV საუკუნიდან. ასეთ ბეჭედს ვხედავთ ჩვენ მაგალითად ალექსანდრე მეფის სიგელზედ 1479 წ. (იხ. საეკლესიო მუზეუმის სიგელი № 6). ამას გარდა კ. გარიგებიდან ვტყობილობთ, რომ არსენ იყალთოელს დაუწერია ეპიტაფიის სახით დავით აღმაშენებლის შესახებ ოთხ-ტაეპოვანი ლექსი. ეს ლექსი, ვგონებ, პირველად დავით ჩუბინაშვილ-

მა გამოაქვეყნა თავის ქრისტომატიაში, როგორც სახალხო პოეზიის ნაშთი მესხეთში გაგონილი (ჩუბინაშვილის ქრისტომატია, ნაწილი მეორე, გვ. 212). ზოგიერთები ამ ლექსს თამარ მეფის ეპიტაფიათ ხალოდენ (თ. უორდანი.ქრ. II, გვ. 52). ლექსმა ამ სახით მოაღწია ჩვენამდის:

რას ნაჭარმაგევს მეფენი შვიდნი მე ჰურად დამესხნეს,
თუჩქნა, სძარსნი და არაბნი სამზღვართა გარე გამესხნეს,
თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამესხნეს,
აწე ამათსა მამქმედსა გულზედან ხეღნი დამესხნეს.

კარის გარიგება გვამცნევს, რომ ლექსი ეკუთვნის არსენ იყალთოელს და ჩვენ ნება გვაქვს და საბუთი ამის მიხედვით ვიტყვი, რომ მრავალი დაკარგული ავტორების ნაწარმოები უნდა ჰქონდეს ჩვენ ხალხურ პოეზიას ნაწყვეტათ შენახული. ამასთანავე კ. გარიგებას თვალსაჩინო შესწორებაც შეაქვს ამ ლექსის პირველ ტაეში, იქ ეს ლექსი ამ სახით არის მოყვანილი (12₂₆₄):

ვვინ ნაჭარმაგევს მეფენი თორმეტნი ჰურად ჩაესხნეს.

შეიძლება უკანასკნელი სიტყვა აქაც არ იყოს სისწორით გადმოცემული ტექსტის გარყვნილობის გამო, მაგრამ ერთი კი უეჭველია, რომ შვიდის მაგიერ თორმეტი ყოფილა, ვინაითგან ავტორს კ. გარიგებისა ჩამოთვლილი ყავს მეფეები და ქვემოთ დასძენს, თორმეტი დასხდეს-ო (12₂₆₄). ასეთი უცხო ცნობები კ. გარიგებაში არა ერთია.

ასეთია მნიშვნელობა კარის გარიგებისა და ჩვენ თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ კარის გარიგების აღმოჩენა ზეიშია ჩვენნი ისტორიისათვის და კადეგ უფრო დიდი ზეიში იქნება, როდესაც მისი სრული ტექსტი აღმოჩდება.

ექ. თაყაიშვილი

გელმწიფის კარის გარღეება

დასრულებულია მოხატვის ნაშრომი.

1.

24 მსახურთ-უხუცეს[ს]ა საჯაროთ მოჯარეთ-უხუცესი მოართომს და მოუფენს. მსახურთ-უხუცესი მას ეთაყვანებინს. მას წელიწდის თავს დღეს მეფე არავის[გან] შე[ი]მოსს ამისგან კიდე, რომე მონადირეთ-უხუცესი უკლავთ ყაბარჩით შეიმოსებინს, საკელ-მოკლეთ, ტყავია- 5 ნითა მოუფენთუსლითა, არა დია ჰრტყელად, თავსა და საუელსა კარ- 5 გისა ეზნდინისა და მადლად აშვერელსა, მჭლად შეკერულსა¹⁾ ქუდსა დაარქვამს. სადვინეთ წინ ქვე დასმენ მადლა სკამითა, ტაბლას წინ დაუდგენ და ველურის ტახის თავს მოხარშულს წინ დაუდგენ. ამის წინათ, სადვინეთაკე, იმის კერძს, შორს, ადრე მკერვალთ-უხუცესი და ტუისმცველ[ნი] დასხდებიან. და მეხელადეთ-უხუცეს[ნი] დგანან. აღთ- 10 ვალვენ მათცა, და დასხდებიან მასვე ადგილსა, საცა დგებიან, და მონადირეთაცა:.

2.

25 აქითგან წლის თავით თევდორობამდას მონადირეთ-უხუცესი მწვადს მიიხვამს. უკანისდა მიდგების, იკითხავს: «ხვალ სით ჭკველევენ?» უბრძანებს მეფე, სითაც ეპრიანების, ჭიქას უბრძანებს, და მწვადს შეს- 15

სათაური 2 კმწიფის. 2,5 მწ. 4,7 ტყვიანიითა. 6,5 აშვერილისა 8,9 აშწ. 10,1 ტყვის მცველი. 11,5 მწვე. 13,3 თვით.

1) წინედ ყოფილა: შეკერულისა.

ჯამს და შესვამს ღვინოსა, და მუნ[ვ]ე წავა და დაჯდების თავის ადგილსა .

3.

აწ გატხადება ვსთქვათ დიდი დღესასწაული. და წესი არის, რომე მეფე სადაც იყოს, რაც სული კაცი არის ქრისტიანი, უოველივე
 20 წავა. დიდი დროშა ახან და მენობათენი წინათ, და დროშა განაღამცა წინა ამ.რთული, და მერმე ჯვარის-მტკრთველი შემოსილი და ძელი ცხოვრებისა კელთა. და წყალი აკურთხენ. ეგრევე წამოვიდნენ კელესიას. მივა მეფე და მენობათენი აღარა სტემენ ნობათსა და დროშა ეკლესიის კარსა დგას. რა მეფე ეკლესიით გამოვიდეს, დროშით წავა
 25 და მუნვე კარის შესავ[ა]ლს ქ[ვ]ეშე დადგების. დარბაზობა, ვითარცა მეფეს ეპჩიანს, დიდის წესითა, და თუ უმცროსითა, ვითარცადა 26 წესი იყოს, იქნას:.

4.

ეს ზემოთ დამაკლდა: კმალი ამილახორსა არტუის დარბაზობასა ზედა, სადა ძელი ცხოვრებისა ასკენია, მართ ერთითა ტერფითა უკანარე დგას. რა მისისა დაჯდომისა ჟამი მოვიდეს, კმალი კარგს შეაბჯრეს მისცეს, და იგი მკარს ჩამოიკიდებს. და ერთსა სეფესა ჯაჭვი აცვია უთეთრესი, ზურგით დგანან:.

5.

გიორგი მეფეს, თამარის მამას, თვით ვერცხლისა შეუქნია სალამასურის¹⁾ სახესა ზედა და მას ჩაიციმიდენ. ამილახორი თვის ადგილს
 35 დაჯდების. და რა ჯვარის-მტკრთველმან ძელი ცხოვრებისა წასავენოს, იგივე დგას და მაშინდა მისცემს—რათა ტაბაკი დადგან სეფე:.

16,1 შესწავეს. 19,5 ს'ლო. 19,6 კ'ცო. 19,8 ქენი. 19,9 უ'ჯე. 21,5 ჯ'ის. 22,2 კ'ლოთა. 25,3 კ'რის. 25,8 გ'ა. 26,8 ვ'აღა. 29,4 ცხ'რბისა. 33,1 გ'ი. 35,7 ცხ'რბისი. 36,7 რა. 36,9 დადგ'ნ.

1) ეს სიტყვა ტექსტის ხელით განმეორებულია აშიაზედ: ს'ლმასური.

6.

ადგსებისა საკითხავი — ჯვარის-მტკრთველისა და ხუცის-უხუ-
ცისისსა[ა], მწიგნობართა—ვინცა კარგი მკითხველი იყოს სხვანი. ჭეო-
ნიდელი¹⁾ — მეუფისა და სწოლის მწიგნობარი*) ზარდახნის²⁾ მწიგნო-
ბარისა:.

40

7.

27 ადგსებისა ამირ-სხასაღარი [საკითხავი] ამილახორისა; ამილახორი
მეობრეთ-უხუცისისა; მეობრეთ-უხუცისი — მესწოლეთ-უხუცისისა; მან-
დატურთ³⁾ — უხუცისი — ამირეჯობთ[ა]; ამირეჯობი — მესტუმრისა და მერი-
გისა; მეჭურჭლეთ-უხუცისი — საჭურჭლეთ ნაცვალ[ი]სა. საჭურჭლის-ნა-
ცვალი — მუქიფის[ა]; მსახურეთ-უხუცისი — მესწოლეთ-უხუცისისა; მე- 45
სწოლეთ-უხუცისი — მოლაართ-უხუცისისა; მოლაართ-უხუცისი — სალა-
ართ მოლარეებ[ი]სა. ჰირის-მეღვინე**), მეღვინეთ-უხუცისი — საღვინის
მუქაფის[ა]; განმგეთ-უხუცისი — საგანმგეთა მუქაფის[ა]; საგანმგეთ-
უხუცისი — მეჯამეთ-უხუცისისა; მეჯამეთ-უხუცისი — სარემოს ნაცვლისა:.

8.

ჭეონდელი ორშობის დღეს საჯგო კარსა შიგან დაჯდების. 50
ობოლთა და ქარიგთა და მიმდლავრებულთა მოჩივართა განიკითხავს.
და უფელი საწოლის მწიგნობარი გვერდს უზის. და ზარდახნის⁴⁾
მწიგნობარს გაგზავნის და მისის ჰირით მოახსენებს, რაც ვის რა
სჭიკს. და რასაც მისის ჰირით ვერ დაიურვეს, ადგების და რა უამსცა
უამი იყოს, თვით მივა და მამინ იურვის, რაც ვის უსამართლო სჭიკს. 55
არ მოეშეების, რომ არ დაიურვოს:.

37,1 ადგსბსა. 43,5 მესტუმრესა. 44,1 მერიგესა. 54,11 რ'უსცა.
55,7 იურ'ვს.

1) სხვა ყველა შემთხვევაში ეს სიტყვა ნახმარია ამ სახით: ჭეონდელი.
2) აზიანედ ტექსტის ხელით: ზარდახნის. 3) აზიანედ: მ'ნდატური.
4) აზიანედ: ზარდახ'ნი.

*) აქ უნდა აკლდეს სიტყვები, ვინაიდან საწოლის მწიგნობარი
მაღლა იდგა ზარდახნის მწიგნობარზედ და ამიტომ მისი მკითხველი ვერ
იქნებოდა. **) აქაც უნდა აკლდეს ტექსტს.

9.

გელათისაგან კიდე საუღარ[ნი] და სხვანი მონასტერნი და ეკლესიანი, ხუცესნი და მონაზონნი და რაც საეკლესიოანი დასნი არიან ეგელა ჭეოინდლის და საწოლის მწიგნობრის საეკლესიო[ა]. ჭეოინდელსა ზედამდგომელი მეჭურჭლე მართებს და ეჯიბი, სხვა დარბაზით მართებს. საჭურჭლესაც შუვა და, ვითა მამა არს მეფისა, აგრე ეგელა საუკავი უმისოდ არ იქნების. საწოლის მწიგნობარსა ზედამდგომელი მეჭურჭლე მართებს. ხუთი ფურცელი ქადაგი უფელთა დღეთა ჭეოინდელსა, სამი ფურცელი საწოლი[ს] მწიგნობარსა, ორი ფურცელი ზარდახანის მწიგნობარსა და თვთო ფურცელი სხვათ[ა] მწიგნობართა. რად ეს დაწერონ და მეჭურჭლეს ჩახვთ ეელსა. (აქ აკლია ხუთი ფურცელი).

10.

. . . ანგარიშს აიღებს. არცა რა შეეც[ოდე] ბინოს¹⁾. ერთ ხაზას 29 მ.შინც გაზარსვა[დ]¹⁾ გამართავს. და ზოგი გაზარსვადაც დაუწერია შეუცოდებელისადა, მაგრამე თუ არ შეუცოდებია, ცემა რად არ ეეფ-
70 თის? თუ არ, ნაზარევი გამოაჩნდეს, განაღამც გაზარსავს:.

11.

ზვარნი ამად არიან: და მანდატურთ-უხუცესისა ეკლისანი. სა-
მუშასა ზედა მდგომელად მანდატურს მისცემს ბრძინებასა და დაწვე-
რინებს გამოსაჩვენისა. უჩვენებს, მუშად ვითა ესე ქვეყანა მოას-
ხითო. მანდატური და ერთი მეღვინეთ-უხუცესისაგან ჩენილი მეღვინე
75 წავლენ, მუშაობენ, და ღვინის მკრეფელნიცა. ერთი მანდატური იქნე-
ბის:.

57,1 გელათისგან. 58,9 არწ. 59,6 სხლისა. 60,4 მრთბს.
63,7 ყთა. რ.ა. 70,7 გაზარსვს. 71,1-3 ზვარნი ამად არწ. 73,7 ქყანა.

1) დედანში აქ ქაღალდი მოჭრილია და ფრჩხილებში ასოებს აზრის მიხედვით ვუმატებთ.

12.

აძირეჯობს¹⁾ უფუელგან გზა აქვს საურავისა, სადა გინდ იყოს
 მეფე, სალაროს, საწოლს, საჭურჭლეს, უფუელგან შივა და უფუელგან
 იურვის, ამისგან კიდე რომე უკაზმავი არ იყო[ს] მეფე. მსახურთ-
 30 უხუცესი და მისის [კე]ლისანი უფრო იურვიან, მაგრამ ამირეჯობის 80
 დათხოვნა არც მაგათგან ეტების. და რა შეეკამაზოს და გამოვიდეს,
 საურავი და ძღვნის შეწირვა უფუელი მათია. საღამოს რეკამდის ზედა-
 მდგომელი ამირეჯობს მანდატურივე მართებს. რაზომიცა მრავალი
 დაიკლას, ერთი მკარი, და თუ ერთი დაიკლას, ერთი მკარი ზრახვისა
 მესტუმრისა კვრას დღესა და ერთი კაბიწი ფქვილი და ერთი საკლავი. 85
 და რაზომიც ქვეითი შეძღვნე შივა და მწიგნობარი, იგი ატყვევს:.

13.

სიგელი ვისცა უბოძონ, ვისთხვცა დაუწერია, რა ჭეოინდლის და
 საწოლის მწიგნობრის ქრთამი გათავადეს, რომელსაც დაუწეროს მა-
 სუკან მან მისი აიღოს, მაშინლა მესტუმრეს მისცეს და რა თავი
 მოკვეთონ საკლავსა (ცოცხალი მუქითვის კელთ მიაბარონ). ქრთამი 90
 სიგლისა მანდატურთ-უხუცესსა და ამირ-სხასლარსა სწორი მართებს,
 31 მესტუმრეს უმცროსი და მერიგეს. რაც მას დაუფარდეს, მანდატურს
 მართებს ღ მიხედების, მისგან მართებს. მანდატური სამ[ან]ი სახლი არის
 ამიერ და იმიერ. ხოლო სამნი აზნაურნი არიან: იკუნკელისძე, შე-
 რაქისძე და ჯარნასძე. და სხვაჲ უფლა გლეხია. განმგეთ-უხუცესისაგან 95
 მიღება ზემო დამიწერია. მეჯამეთ-უხუცესისა კელისა არის: ნიგოზი,
 ზეთი, საწებელი, მუზათარი, წვილა, მეკირე, კმელი თევზი, ტეემადი,
 მუხუდო, უფუელი შეკამბებე დიასახლისი, კარავი სამზარეულოსა და
 უფერცხლო ჭურჭელი, სპილენძისა და შეშისა:.

79,1 იურვ'ს. 81,3 ნ'გათგ'ნ. 82,6 მთ'ია. 89,9 რ'ა. 90,2 სკ'ლესა.
 90,3 ც'ცხლი. 93,7-8 სამი ს'ხელი. 94,7 არ'ნ. 95,5-6 სხ'ა უ'ი.

1) აშიაზედ! ამირეჯობი.

14.

100 აწ გოქგანთ მსახურთ-უხუცესი. ვეზირია და მისის კელისა არის: სლარო, სწოლი, მესწოლეთ-უხუცესი, მოლარეთ-უხუცესი, ფარქეთ-უხუცესი, ციცხვთ-უხუცესი, მეხილეთ-უხუცესი. სწოლისა და სლაროს მეფის შეკმაზმამდის ამათი[ა] საურავი და ზღვენი მსახურთ-უხუცესისა, მესწოლეთ-უხუცესისა, მოლარეთ-უხუცესისა რა ითაყვანოს, 32

105 ბეჭედი მართებს, რომ უბოძოს მეფემან თვალედი. და ზედამდგომელი მესწოლეთ-უხუცესისა მართებს. ბეჭედი ესრეთ სხენს: დიდი ბეჭედი სასიკლე საგასახსნითე რომ ბეჭედი არის მით დაბეჭდულა, და მისი თასი ჩქრისა გვერდსა უთქს, და ტუიროთა დაბეჭდული მოლარეთ-უხუცესისა კელთ აცვია, რა დაბეჭდვენ. მოლარეთ-უხუცესი

110 გახსნის, მეგოდრეს სლაროს მოლარე აიხვამს, და მოლარეთ-უხუცესი გახსნის თასსა, შიგან წყალს შთასხამს. ჯორის ნალი უკვერტელი ორნი აქ. უნდა რომ ქვე დასხნეს. და სლაროს მოლარეს დუკატი¹⁾ ორი, მეგოდრეს დუკატი ერთი, ეს მისცეს, ვისიც სიგელი იყოს. და დაბეჭდავს მწაგნობარი, თან გამოიტანს და წამოვა. და მიცემა სიგელისა ზემოთ დამაწერია:.

115

15.

ცხოვარნი ყოველნი და მატუენი მსახურთ-უხუცესისა კელთავე არს. სიკისრტოსანი²⁾ ჯორი ესრე მოკმაზული: კები კეკლუცად მო- 33 კმაზული, მოჭედილი და ჯორის ეეფსსაბამი და ზანზადაკი ჩქროთა შედებილი და სახურავი ხავედისა ნაკერი, ჯაგამი ერთობ მოთვა-

120 ლული, დიდი მათრასი, რომელსა შიგან იდვას ერთი მომტრო უკეთესი ორხოვა, ერთი ჯაიბი, ერთი სუნდუზი და ერთი სასთაული, ეს ერთს თხელს ჯარის ბუდესა შიგან და ეკეთი მათრასისა შიგან იდვას. და ერთი ტყავიცა და ეკეთი ზედ გარდაათარონ. მით სახუ-

100,2 ვოქთ. 100,4 ვეზირთა. 105,8 ზედამდგომელი. 119,4 ხვედისა. 121,9 სსთაული. 123,8 გარდაათარონ.

1) დედანში სწერია: დუკატი ამაზედ განმეორებულია: დუკატი.
 2) ამაზედ განმეორებულია: სიკისტროსანი.

რავითა ნაკრებით დახურულ და წითლის ბანბის ქარშიკით დააკრან. და შუდასი სახლი მესაწოლე არის და გლეხი რვა სახლია და სხვა ყოველივე 125 აზნაური. და შუდასივე შუბოსანი ამა სიკისტრანსა ჯგორისსა მისჯე-ვენ, რა მეფე აიყარას. და საჯაროსა წინათ იარების სიკისტრანი და ერთი უათარი სხვაჲ ჯგორი სასაგებლე ტურთადვე მოკმაზული, მაგრამ 34 იგიცა საჯაროს წინათ იარების, სიკისტრანს უკანით. ბარგის-უხუ-ტესი წინ მიუძღვების, და სიკისტრანი და მესაწოლენი წინ არე 130 ბიან:.

16.

სადაძმოს მედვინე ფანჯას მამცროს მიიღებს შეინგარანითა ჭურჭლითა ანუ ტაბაკითა, ზედა შეინგარას დაჭურის და კელთა მანდილი აქვს ბაღდადუისა, და თუ მეფესა დამით მოეწეურ[ს], ბ[რ]ძანოს, რომელიცა უნდა. რაც დარჩეს, წინა-მწოლნი და კარის და- 135 რაჯა და საწოლის მეგრე წაიღებენ. დილას, რაჲ მეფე საწოლით გავი-დეს, ფარეშთ-უხუტესსა კელის ნახნი, სანთელი, ფანარი, მაშხადა. ჯ რაჲ ტაბაკი აიღონ, სარმუზა ატვია, ანუ ჩაფლა მოგვსა ზედა. მას კელის ძირსა ჩაფლთ წახსნის, ანუ ფარეში გახსნის და შეუნახავს, და იგი ტახტსა ზედა გავა, ანუ აქვს ცოტა გარეჯით ნაძინობი, ანუ 140 თუ იგი არა იყოს, მანდილი გრძელი, და მეფეს გარდამოუკმაზავს წინა, ჯ სხვათა ნახთა ფარეშნი გარდაჭკაზმენ. ცხვრის ტყავის ცოცხი 35 აქვს ტარინი და აგრევე. და აგრევე²) ხილობას ტახტი ოდესაც მოკმა-ზოს, მას შიგან იგი ახლავს, ვითაცა აწავლიან, დაფენა, კარავი, ხა-რგაი¹), ჩადრი, ესე და ამისი კაზმა მას მართებს:.

145

17.

თუ ჰურობას დამე შემოესწრას, სანთელი სასანთლითა და მი-სითა ნატითა თავთავის საფარეშითა არის, და ფარეშთა-უხუტესი მიი-

134,3 ბაღდადუითა. 139,3 მაფლთ. 146,2 პერობ'ს.

1) ეს სიტყვა განმეორებულია აშააზედ.
2) ეს ორი სიტყვა აქ შეცდომით უნდა იყოს განმეორებული.

ღებს, წამოაყენებს და თავთაფის ადგილს ჩასდებს ვაზირთა წინა. და
 სუფრასა ზედა მაშხალის ასანთები ალყა ქონითა ანუ სეღითა იქნე-
 150 ბის. მეტყუავენი და მეჭურჭლენი მიიღებენ ქონსა. სასაზოგუნეთადა
 იგინი მისცემენ და სამაშხალედაცა. და ქონი თუ არ იყოს, სეღის
 ზეთ[ს] ქალაქით აიღებდენ და მით იქმონენ სამაშხალესა ალყასა. და
 მ.შხალა ექვსი თუ ათამდისცა უნდა ტარ-გ[რ]ძელი, თუთოს შემაშხა-
 ლეს აქვს და კალათით ალყა ძირსა უდგეს და ბოძალი შეშა აქვს და 36
 155 თუთოს ჩასდებს, ვითარცა დაიწვას. და რა გაიყარნენ, ორი მაშხალა
 ჭეოინდელს წაუძღვების ღ თვითო სამთა ვეზირთა, და სხვათა არავის.
 და იგინი ფარეშთ შეჭამდთა და ღვინოს მისცემენ. სახილესა სათ-
 ხილე უნდა იღვას, გზანივითა შექნილნი თავნი¹⁾ განმკულებით, რომე
 ჰირსა მარწუხივით ერთგან შეურიდეს, ამოკუბვილი, და გარე თავთა
 160 ზედა თუთო თვალი იჯდეს, და განადამცა ოქროსა. და უკან კერძი
 არის ტარი მგრეგალი და სახილესა ტაბაკსა ზედა დაღვას მეხილეთ-
 უხუცესმან ხისასა, არა თუ ვერცხლისასა. და რა მსახურთ-უხუცესმან
 მანდილი საუელე²⁾, მერმე იგი დაღვას და მეხილე ანუ მოლარე თხილსა
 მით ღეწდენ, ტაბაკსა დაჭურის, რომელსა ზედა იგი სათხილე იღვას.
 165 ტიტხვთა ზედა კელი: აბანოსა თბობა, სახლის გვა, შეშას კოდა, ტე-
 ცხლის ნთება, წეღის ზიდვა საღაროს, სავაზ[ი]როსა. და რა მეფე აბა-
 ნოს იყოს, ტიტხვთა არის სახლისა საჭურჭლე. დიდი არის მეჭურ- 37
 ჭლეთ-უხუცესი, ათაბაგობის დაწეებამდი მეოთხე ვეზირი არის.
 ძელნი, ქალაქნი, ვაჭარნი, სავაჭრო რაც მეფისა[ა], სადაც წავა ანუ
 170 მოვა, და რაც საღაროს ოქროს ჭურჭელი, ანუ ვერცხლისა საკმარე-
 ბლად სანიადაგოდ არ უნდა და შეკრული საღაროსა ძეს, სხვაჲ ღარი
 და ჭურჭელი ოქროსი და ვერცხლისა, ჩინური და ქაშანური უსადვინო,
 ყოველი საჭურჭლესა ძეს და ღვას, საჭურჭლის ნაცვადი, მექიფი,
 მუშრები, ქალაქის ამირანი, მეჭურჭლენი ქალაქისანი ღ თუთ დარბაზს

149,8 წერიოთა. 150,2 მეტყუენი. 152,6 იქმონენ. 154,9 ბოძლი.
 155,3 ვა. 155,6 არა, 159,1 პირესა. 162,2 ხისსა. 166,6 სავაზროსა.
 166,8 არა. 169,2 ქლქნი. 169,6 მფსა. 170,9 საკმარებლდ. 171,9 სსა.

1) ეს ორი სიტყვა განმეორებულია დედანში:

2) აქ ექვს გარეშეა შესმენილი აკლია. შეიძლება იგულისხმებოდეს: *გაიყეთოს* ან სხვა რაიმე ამის მსგავსი.

38 մեղսողի մեղքերը մისնս կլանս արան. Նըամըգոմըլի մար- 175
 տըս մեղքերը. և յրտամի և սնսարցո յխլախտ սնցը մննս, և
 մնսարտ-ընդըսնս սհորնս, ցոտ ամր-սնսնսլարնս և մննդրտ-
 ընդըսնս. Մըսրնն, րը յխլախտ սնկըրը Մըս և ննցըրն րը
 Մըս, և սնըլըլըլ, մննդը և սնմրնո մննն, սնկըրն ու-
 ոըս, ցըցը մըսրնննն ոըր և ընդըստ մնտըլն. 180

18.

39 Լնժըրոնն և Լնժըրոնն զընրոնն ամր-սնսնսլարն
 կըլն արն. մն մննտ արննն ոըրը. և րն զընրոնն ոըս, ամ-
 Լննոն զընրոն արն ամր սնսնսլարն և ամն կըլն Մըսըրը-
 ընդըսնն. Մըսըրը-ընդըսն և Մըսըրըն և Մըսնրըլըլն և
 սննննոն Մըմննննն ոըլըլննն ամնննոն կըլնննն արնն. րն 185
 Մըլը ընննն Նըմ և ոն, ցննն յընննննն, ցննննն ոըս, աննն-
 ննն. ոը ցնն ըլըլն ոըս, Մըսնննն. ոը ոըլըլն արն ոըս, ցը
 ոըլըլը, ցըրըլը յընննննն և ըլըլննն Մըսննննն. սնկըրն
 ըննն մնրտըս սըրննն. րնն, ամր-սնսնսլարն ոըրըլըլ, մնն
 կըրըլտ սնննննն սնկըլն և ոըլըլ և Մըսըրը-ընդըսն և 190
 մննն Մըսննն. աննն և ամր-կըրն և Մըրըլը-ընդըսննն մննտ
 ըլննն Մըրն. և սնրըլըլնն մննտ ոնրընն. ըլըլըլ և սնն մնն
 Նըմտ ըլըլըլն. ամնննոն, Մըսըրը-ընդըսն, Նըննննն-ընդ-
 ըսն և մնննննն մնննննն Մընն ցըրըլը Նընննն[ն] Մըլըլն,
 և Նըննննն մնննննն ըսննն, աննննննն ըլըլն, և սնննն- 195
 Մըրն կըլըլնն Մընն անննն. ցըրըլն ընննննննննննն Մըլն,
 սննն զըլըլն աննն, րննննննն ոնն ըլըլ: յըլըլ, Մըսննն, կըլըլ,
 յնն, սնննըլըլ, մննն-կըրըլ, Լննն, Մըլն, սըլըլնն ոըլըլըլըլ
 ընննննն մըլըլըլըլ և սնն, անննննն, րը Նըլ անն, և րը
 սննննն յըլըլնն, մնննըլըլն անննննն, ընննն զըլն-սնննն մըլը- 200
 ըլըլ, կննննն կըլըլ և ամննննն զըլըլ, ըլըլ ըրըլն, ընննննն
 ոննն տննննննննն, ցըրըլն ոըրըլ և ցըրըլ Մըլն, Մըլն կըլըլ

175,3 մննննն 175,5 արն. 176,7 ըլըլըլ. 184,1 ընդըսննս,
 185,6 արն. 191,7 ըրըլ. 198,7-8 սըլ ըլըլ.

ადმითა, ეს[ე] ყოველი მნათობნი, მოჭედლინი ვეცხლითა და სპიდე-
 ძიანი, ყოველი რაჲ ასწერას, წლის თავსა ერთი უნაგირი ზარ- 40
 205 დახნის მწიგნობრისა, ერთი აკმაზულობა აღუვსებად. ცხენი რაჲ ით-
 ხოვას შეუემან, ზარდახნის მოლარე ადვირთ მისცემს, მისრ[ა]ტული
 პირსა აუსხამს, ერთს უერს გაუყოფს და მეორეს აღარა. მერმე ზარ-
 დახნის მეჯინიბე აუსხამს, საუბეურს შეუსხამს, ზარდახნის მოლარე
 უნაგირს გარდასდგამს, საძუეთ აღარ ჩაუერის, იგივე ზარდახნის მეჯი-
 210 ნიბე შეჭკაზმავს და წაიუვანს, მისრატულთ¹⁾ უხუცესს მიუუენებს.
 შეჯდების, და მათრაკი ზარდახნის-უხუცესმა მისცეს, და ორნივე უკა-
 ნით იარებიან. ზარდახნის-უხუცესი და ამერთ აჩუხჩი წინათ იარე-
 ბის, ჟუარის-მტვრთველსა და მეფეს შუა. და სადაც მეფე მივა, ცხე-
 ნისაკან ჩამოვა, აჩუხჩი²⁾ მანამდი ცხენით მივა და მერმე მობრუნდე-
 215 ბის და თავის აღაკ გარდაკდების. ჟუარი წინათ, მარჭაფანი იმერთთ
 ეზომსა (აქ აკლია ერთი რვეული, ანუ ექვსი ფურცელი).

19.

. . . და ბოლოს სათიკარი რკინისა არის, დაასობენ საღვინესა 41
 შიგან, საღვინის მოლარე მას ზედა დაჭკიდებს, და ფანჯისა მისადე-
 ბელი კელმანდილიცა მასვე ზედა ჰკიდავს, მანდილი უღარო, სამუქლე
 220 და საფუკე, და რა დამტვერიანდეს, გარეცხა უნდა, საფარეშოს მიიღებს
 მეღვინე და ერთს მაშრაპას³⁾ ღვინოს მართომს, გარეცხენ და [სა]ღვი-
 ნესვე მიიღებენ:.

20.

სამეინგარი ვერცხლისა უნდა ტაბაკი, ცუღ-წერაჭვი ჰატარა
 კვერისაკან უმძიმესი, ტარის ბოლო მოჭედლი, ტარ-მოკლე, მოჭე-
 225 დილი მას ტაბაკსა ზედა ძეს. შეინვარს დასდებენ, ერთი ვერცხლის

203,3 უნი. 204,2 უნი. 221-222,1 ღვინესვე.

1) აშიაზე: მისრატული.

2) აშიაზედ: აჩუხჩი.

3) დედანში: „მიშრ პას“, მაგრამ სხვა შემთხვევაში გვხვდება: მაშრაპას

კოფიტი ვირ-დიდი, წინ დასდგენ, მასვე ტაბაკსა ზედა ძეს, წვერით
 გასტეხს, კოფით აიღებს, ჭიქასა შიგან ჩასდებს, იგიცა სადღინის
 მოლარეს ვედრია. სხვაჲ სადღინე ჭურჭელი, სანიადაგო, უმეჯღიშო
 სადღინეში დგას, და მეჯღიშისანი კიდევან დგანან. და ბეჭედი მეჭურ-
 42 ჭლეთ¹)-უხუცესისა, ანგარიში საანგარიშთა გოდორთა შინა ძეს. ში- 230
 რის მწდესა სადამოს ერთი მაშრაში ღვინო ჩქრის მაშრაშითა, მეფე
 რომ სვამს, მისთანა, და ერთი მუქიფსა. ზვართა ზემოთაც დაგვწე-
 რია, მანღტურიცა ადგს ზედა, და სხვათ[ა] მეღვინეთ-უხუცესი და
 მუქიფი იურვიან სამუშაოს. თათო ჭური ღვინო ზვართაგან მეღვი-
 ნეთ-უხუცესისა და თათო უმცროსი მუქიფისა; და სადღინის მოლარე 235
 მეზვრეთაგან აიღებენ ღვინოსა, ვითარი ზვარი იყოს, ანუ მეზვრე.
 მეღვინენი საკრეფელისა და სოფლისაგან იშობენ, და სადა მეფე
 დგას, და ღვინის უფუფა დაწერონ. მონადირეთ-უხუცესისა ზემოთ
 დაგვწერია. მონადირენი კახეთს და იმერეთს უფუფეგან არიან. ორას
 სამოცი სახლი არის. ტუის მცველ[ნი] კიდე არიან ესენი. გიორგობას 240
 კარზედ მოვლენ და თევდორობაშდის კარზედ არიან. რაზომიც
 დაიკლვის, ერთისაგან კიდე, უველასა შიგან[ი] მონადირეთ არის
 43 ძალღთა სახარშოსა, ტყავი მათი. გაშვებისა უამსა სამ-სამი თეთრი
 მარაიებს, კორციელისა კვირიაკესა ექვსი ტუ[ა]ვი. თევდორობის
 მეორეს დღეს ძალღთი დასწერენ. და რომელიც მწიგნობარი დას- 245
 წერს, ოთხსა ანუ სამს ძალღთსა მეფისად გარდააუენებს. მეტე მწი-
 გნობარი გამოიჩხევეს ერთს ძალღთსა, ბერძელი უნდა თუ მწევარი. და
 თორმეტ-თორმეტი ძალღთი სამ-სამი მონადირე წაგა საკვებაჲად, და
 მონადირეთ გაუშვებენ. ორშაბათს მეორეს ლამშრას მონადირენი
 შეიქმენ, მეფეს წინაშე მიიღებენ, და ცოლსა მეფისსა და შჯლთა, ვე- 250
 ზირთა და მოლარეთა უველას მიაართმენ. მეფე უბრძანებს ზურსა, ღვი-
 ნოსა და ფურ-ბერწსა. ეგრეთვე დედოფალიცა უბრძანებს. ვეზირნი და
 მოურავნი უფუფენივე მისცემენ ზურსა, ღვინოსა და საკლავსა. საგან-

226,5 მწვე. 234,3 სამოშაოს. 214,3 კესა. 246,1 დასწერეს. 246,6
 მწდ. 250,7 მწვისსა.

1) წინეთ წერებულა: „მეღვინეთ“, შემდეგ ეს სიტყვა წაუშლიათ და
 ქვემოთ მიუწერიათ: „მეჭორჭლთ“.

მგებოს მუქიოსა და სადგინის მუქიოსა და გამცემარსა იაფებენ უო- 44
 255 გელსა. და თუ მისცემენ ზურსა, ღვინოსა და საკლავსა, აღარას აწუენენ,
 მაგრამ იგინაცა კარგად დაინიზუნან და ლამზარსა ანთებ[უ]ლსა მკარსა
 შეიღებენ, ეგრე მგრგვალსა დაბმენ. ვისცა ავად მიუცემია, ანუ ზურად
 ავადია, აგინებენ და რაც უარესია. საწოლას მეგრე დიდსა დარბაზო-
 ბასა ზედა ქვე ვერ დაჯდების, ითვალვენ და საწოლსა წაგა და წინ-
 260 მწოლსაცა მიუა სათვალავი და მუნ სჭამენ. და ზოგთა ვი[ე]თმე ასრე
 უწერია, ვითა ტრაპიზონელ[ნი] და შარვან-შანშე და სომეხთა მეფე რა
 მოვიდნენ, საჯდომი ერთი [არ] არის ოთხთავე. შამა არსენ იყალთოელი,
 ეგეთი კაცი, მტყუანი როგორ ეგების? შამა შაინსა არა იგი იტყვს:
 „ვვინ (sic) ნაჭარმაგვეს მეფენი თორმეტნი ზურად ჩაესხნეს“. მაშინ
 265 ორნი ოსთა მეფენი და კახთა მეფე და ალვანთა მეფე, წ[ა]ნართა მეფე,
 სამნი ტაოელთა მეფენი და სომეხთ მეფე და ტრაპიზონელნი და
 შარვან-შაჰენნი, ესენი ჩაესხნეს ნაჭარმაგვეს და თორმეტნი¹⁾ დასხდეს, 45
 და ოთხნი რად ვერ დაეტოლდეს?

21.

ამ ოთხთაგან ერთი საჯდომი მარჯვენით დაუწერია მოძღვართ-
 270 მოძღვრისა და აფხაზეთის კათალიკოზისა ქვეშეთ და ჭეოინდეჯისა
 ზემოთ. ეს თუთ მართალია მუნ შათი, მაგრამ მე ვიცი ჰატრონისა
 ბრძანებად, რომე ოთხნივე დაისხმიან დიდროანითა სკამითა, მას ზედა
 ოქსინოებითა და სასთაულოთა, წინა ტაბლებითა და ზედა ტაბაკითა.
 და რამ ზედა სამი ჯამი მეფისა წინა დაუდგან, ექვსი ჯამი შათ წინა
 275 დადგან. აქათ დარბაზსაც სდგმიდენ მწდე განალამცა თუთო ადგა:.

22.

მწდე ჩვენთაცა დარბაზით აქის ოთხთავე: მოძღვართ-მოძღ-
 ვარსა, კათალიკოზთა, ჭეოინდეჯისა და სამთა ვეზირთა: ათაბაგსა
 ამირ-სპასალარსა და მანდატურთ-უხუცესსა:

- 254,8 იაფებენ. 255,1 უსა. 259,6 ითვლვენ. 262,8-9 არსენ უწლელ-
- ლი 263,2 კცი. 266,2 ტოელთა. 267,1 შარვან შალენნი. 271,9 კცი
- 273,5 გაბლებითა. 276,2 ჩნთაცა. 277,1 მოძღვართა.

1) თუ ტრაპიზონიდან და შარავანიდან ორ-ორი მეფე ვიანავარი-
 შეთ, მაშინ ცამეტი გამოვა, ამიტომ ან „შარვან-შაჰენნი“ ან „ტრაპიზო-
 ნელნი“ მხოლოდობით რიცხვში უნდა იყოს.

23.

ժովճգարտ-ժովճգարի ճարձն Ե՛լլան, ճա Չինսորի ճարձնի 46
երի ղնճ, ճա երտի ճարի ճա ճաժ ճննի ժովճգարտ-ժովճգարիճտն 280
ճա ճարնի ժինտա ժովճգարտաճն. ժովճգարտ-ժովճգարիճ, ճատալիկաճտա
ճա ճարինճլլան, ճաճ ճարձն Ե՛լլան, ճարճ ճաճա ճատա ճաճատիճտա
ճարձնիճլլա ճաճարճի ժովճգարնի ճարճ ճաճարճ, ճա ճատարն-
ճաճն Ե՛լլ ժնճժա, ժնճժն ճարճճճն! ճա Ե՛լլ ճաճն, ճաճ ժաճի
ժարճ ժարճա, ժարճարննն, ճատալիկաճ[ն] ժան ճարճ ճա Ե՛լլ ճարճ- 285
ճին ճարն ճա. ճա ճա ճարճն ղնի ժարճճ, ճաճարճի ժովճգարն
իննճարճի ճատարն[ն] ճինն ճա ճա, ճա ճատարննն ճ[ն]ճն: „ճն ղարճն
ճատալիկաճն?“ ճա ժն[ն]ճնն ճ: „ճաճարճ“. Ե՛լլ ճնճարճնճնն ճարճ-
ժինճ ճարճն: „ճա ժարճն ճարճն ճ[ն]ճն: „ճարճճնն ճարճննճ
ճննտա ժննճննտա ճաճա ճարճնտա ճարճա“. ժննն ճարճնն ճարճ- 290
ճարճ ղարճննա ճարճ, ճա Ե՛լլ ճարճ ճննա:.

24.

Ե՛լլ ճննտն ճաճարճ, Ե՛լլան ճաճարճի ժովճգարնն. ժով-
ճգարտ-ժովճգարի ղարճճա ճա ճատալիկան ճարճն ճա ճարճ ղարճ 47
ճատալիկան. ճարճն ճարճա ճաճննն ճաճարճ ճարճն ճաճն ճարճն ճատալիկաճն
ճնն ճաճ ճարճննն. ղարճ ճարճնն ճինն ճարճն ճարճն ճարճն ճարճն 295
ճարճնն: „ճարճնն, ճարճնն“. Ե՛լլ ճարճն ճաճարճնն ճարճնն ճաճն
Ե՛լլ. ճատալիկաճն ճա ճարճննննն ճննն Ե՛լլ ճարճն. ճարճննն ճատա-
լիկաճն, ճարճննն ճարճն, ճարճնն ճատալիկան ճա ճարճննն ճատա-
լիկաճն ճարճնն ճաճննն ճարճննննն, ճինն ճարճն ճարճն ճարճն ճարճն 300
Ե՛լլան. ճարճննն, ճարճննն ճարճ, ղարճննն, ճատալիկան ճարճն, ճա
ղարճն ճատալիկան, ճա ճարճն ճարճննննն ճաճնննն ճարճնննն. ճարճ
ղարճնն ճարճն ճատալիկան, ճաճն ճարճն ճարճն[ն]ճարճն ղարճնն. Ե՛լլ, ճա,
ճա ղարճնն, ճա ճարճնննն ճարճննն:

285,4 Ե՛լլ. 288,1 ճարճ. 291,4-6 ճա ճա ճարճ.

25.

305 მეჭურჭლეთ-უხუცესი საჭურჭლის ნაცვალმან აწვიოს, მსახურთ
 უხუცესი — შესაწოლეთ უხუცესმან. რა ეთაყვანოს, მეუემან თითნი ნახსა 48
 ზედან დასხნეს და იგი მეორედ კვლავ ეთაყვანოს. მეუემან მეორედ
 თაყვანებისთვის სამთა ვეზირთა უფრო, და ამ ვეზირთა ერთა უმდაბლე
 კვლანი აღუპურას, და ესე ორნი ვეზირნი სწორად, ვითა ის ზემონი
 310 სამნი სწორად, და ამილახორიცა ამ ერთა სწორად ნახოს მეუემან:.

26.

რა სწორად ენისკობონი მოვიდენ იმიერთ, იშხნელი, მაწევე-
 რელი, ანხელი, მტბეგარი და გოლგოთელი, მათ რაღ ეთაყვანენ, კვლანი
 მეუემან ნახთა ზედა დასხნეს, იშხნელისათვის უფრო მდაბლად და
 ორი ანუ სამი ბიჯი წამოიაროს და მოესალმოს, და ამ სხუათათვის
 315 სწორად ნუ დაიძვრის:.

27.

ამიერი ბედიელი მოსაფლავება და ქუთათელი მოსაფლავებე არის.
 დიდი გიორგი, რომელმან ბასილი ბერძენთა მეუე გააქცია, მისსა
 საუდარსა შიგან არის. მეუენი დაღოცვიან, და ოდეს პირველ ვახტანგ 49
 დაღოცეს და მეორე კოსტანტინე, დაისარჩუნეს აფხაზეთის კათალი-
 320 კოზი და ქუთათელი იოვანე. ქუთათელმან ასე თქვა: „თუ აწ ორჯელ-
 სამჯერ ჩემს საუდარსა შიგან ორნი მეუენი დაღოცვილან, და არ მე-
 მართლები, გვრგვნი ანუ სკიპტრა ჩემს საუდარსა შიგან არ დასდვა“.
 და მეორე ვეზირთა და ერთობილთ ღაშქართა თქვეს თუ, „ქუთათელი
 უმართლვა“. და სკიპტრა ქუთათელს გაუჩინეს, და მოანება აფხაზეთის
 325 კათალიკოზმა, და ქუთათისის ღმრთის მშობლის წინ სამსჭვ'ლი მო-
 ტედეს, და მით ერთობ საბატოე არის და იშხნელის სწორი პატრივი
 მართებს:.

309,2 აღუპურან. 314,10 სხა'ათოს. 317,2 გ'ი. 317,3 რ'ნ.
 317,5 ბერებთა. 320,4 ი'ე. 320,7 თ'ქა. 321,2 ჩ'მს. 321,7-8 დარ.
 323,6 თ'ქს. 326,3 მთი.

28.

სხუათა ეპისკოპოზთა, კაცი ჩანს, ვითარი მონაზონი იეს, ანუ ვითარი კაცი, და ზოგთა უფრო და ზოგთა უჭრო. მტბეგარსა ზედა დარბაზს მისსა საჯდომსა უკანით მისსა მელარეთ-უხუცესსა 330
 50 ფარი და კმალი აქვს უკანით, ამაღ რომე ერისთავიღ არის შავშეთისა. ძღვენი საწელიწდისთაჲ ერისთავთა, ქართლის ერისთავისა, სამცხის სპასალარისა ჩანს. დადიანისა სამი ცხენი, ორი უკეთესი და ერთი სატალახე. ამირ-სპასალარის—ბურთა, ჩოგანი, ცხენი უკეთესი მთლას საგანმკებოსა, და საღვინის კელისუფალნი გერას მიიღებენ, 335
 ვერცა მანდატური არგანს დაიჭირავს. გელათური ძღვენი: საჭარმაგო სეფისკვერი, სამი შეკანული ღვინო, ზუთნი და სატალახე ცხენი ფიცხლავ მთაგებონ საქრისტისშობოთ მთავალსა:.

29.

გარეჯული ძღვენი: კაპარი, კალამი და ცოტა ძღვენი, ცოცხნი კარგად დაწეობილი. ამ ცოცხთ ფარეშთ-უხუცესი აიღებს, ზურობას 340 უკანით ნახსა გარდმოკვს მეფის წინაშე, ოდეს წესია. და უდაბნოთა საწელიწდისთაჲ არ მართებს. სანახავი ძღვენი: ლელვი კოტსა ზედა
 51 დაცმული, ჩურჩხელი, ორთა კაცთა ქონდეს, ნუში, ნაყვი, თუთუბო, ალარდენი და ბრწეული, თორმეტი თათლის ქვეგერი, სადალორი. ორთა ძმათა კმა-კეთილთა და კარგთა მკითხველთა წინამძღვარი გა- 345
 მთარჩევს, დარბაზს მივლენ ორშაბათსა ზირმარხვასსა და სამხრის ლოცვასა ზედა ფსალმუნსა აიღებენ. და რაჲ სამხრისსა გამოილოცვენ, არცაჲინ უღარბაზებს. თუთ იგინი მეფეს კითხვენ, მეფე იჯრასა და სადგომსა გაუჩენს, ამოდ და საბატოოდ ამუოფებს. ადვსების ორშაბათსა, რაჲ გამოილოცონ, არცა დაეთხოებიან, არცა რას იტყვან, 350
 შესხდებიან და წავლენ. ორსავე სამკროსა თუთო იქნების, რცა ასსა თეთრსა ჩაფლასა გაუგზავნის მეფე. დასრულდა დარბაზის წესი:.

328,1 სხათა. 335,6 კლის უფლნი. 342,8 ზა. 343,1 დაცმლი. 347,3 ფსლმესა.

30.

ერისთავნი და კელის მქონებელნი დიდისა თამარ მეფისა: .
 რამელიცა განაჩინა და ერთნებითა შჯდსავე სამეფოსა დიდებულთა
 335 ბ[რ]ძანა დამტკიცებდა ჭეოინდლად, მწიგნობართ-უხუცესად და ვეზი- 52
 რად გაზრდილივე მამისა მათისა მეფეთ მეფის ანტონე გლახისთა-
 ვასძე, კაცი ბრძენი და გონიერი, პატრონთათჳს სჯანი, ერთგული და
 შემცნებელი საუკრავთა. და განაჩინა ამირ-სპასალარად სარგის მკარგძე-
 ლი, კაცი გვარისანი და აღზრდილი ლაშქრობასა შინა, და უბოძა ლორე
 360 სთავადო და სამთავრო სომხითსა შინა. და განაჩინა და უბოძა ჭია-
 ბეკს მანდატურთ-უხუცესობა და უბოძა არგანი ოქროსა კელთა
 მისთა და შთააცვეს საფრამანგი ტანსა მათსა და დასვეს სელებითა
 ოქრომჭედლითა რამელიმე მარჯვენით მისა და რამელიმე მარცხე-
 ნით. და კუალად უბოძა მეჭურჭლეთ-უხუცესობა დიდსა და გვარისსა
 365 კაცსა კახაბერსა ვარდანიძესა, და მსახურთ-უხუცესობა ვარდან და-
 დიანსა, და ჩუხჩარებობა მარუშიანსა, ძესა ჩახჩურეხისსა. და უბოძა
 ამილახორობა გამრეკელსა ოორელს (აქ აკლია ერთი რვეუ-
 ლი, ანუ ექვსი ფურცელი).

31.

. . . აქვს, კელთა ზედა იბრუნებს, ქვე ვერ დაიბიჯებს. პირის 53
 მწედ საჭურჭლის ნაცვალი, მეღვინეთ-უხუცესი. ზარდახნის მწიგნო-
 370 ბარი საწოლის მწიგნობრის გვერდით დგას. ეგრეთ საწერელი აქვს
 ღლიასა სავა[ნ]მებოსა მექიფსა და საღვინის მექიფსაცა. ესე ყოველნი
 პირის-პირ დგანან. სხვანი მწიგნობარნი ოცდა ოთხნი საწერლებით
 ჭეოინდელის მკარს. მერივე და მანდატურნი ამირეჯიბსა და მესტუმ-
 რეს უკანით დგანან. დიდი დროსა კარის შემოსავალსა დგას. მერემეთ-
 375 უხუცესი მკარსა უთქს და მკარსა საგდებელი აცვია და მერემენი უკან
 უდგანან. ზარდახნის უხუცესი და მსახურთ-უხუცესი მკარსა დგანან: .

32.

აწ ესე მოძღვართ-მოძღვარი, კათალიკოზნი და ჭეოინდელი,
 ათაბაგი, ამირ-სპასალარი ქვე დგანან თავის ადგილსა. ეგრეთვე მეჭურ-

ჭყეტ-უხუცესი, მსახურთ-უხუცესი, ამილახორი, ეგრეთვე მკობრუ-
 54 უხუცესი, ამირ-ჩქარი. ამას ზედა ეპისკოპოსონი ქართლისა კათალიკო- 380
 ზისავე, გელათელი, ძმანი გარესჯელნი და თორმეტნი უდაბნოთანი,
 ვითარცა მართებს, ქვემო სწერია, ესენი მარცხენის მკარს სუფრასა:.

33.

აწ მეფე უბრძანებს მანდატურთ-უხუცესსა, იგი არგანსა დაადგებს
 და ამირეჯობი არგანს აიღებს. მანდატურთ-უხუცესი ტახტ[ი]ს წინ მიდ-
 გების: „პური მოიღე“. მანდატურთ-უხუცესი მობრუნდების, არგან[ს] 385
 გამოუღებს და პურ[ი]ს წინაობას იურეებს. და რაჟ ამირეჯობი და
 განმკეთ-უხუცესი გაფიდნენ, კათალიკოზნი, მოძღვართ-მოძღვარნი,
 ჭეოინდელი, ათაბაგი, ამირ-სპასალარი და, ვინც ქვე სხედან, უო-
 ველნი ზე ადგებიან. პატარა ხანი გამოვიდეს, მეფე აწვევს კათალი-
 კოზთა, მოძღვართ-მოძღვართა, ჭეოინდელსა, ათაბაგსა და, ვინცა არ 390
 უბრძანებს, ვერაფერს დაჟდების, ვირემდი სეფეს ტახტს არ დასდგენ.
 ტახტს მანდატურთ-უხუცესი და ამირეჯობი დასდგენ. შაჰმადსა განმ-
 კეთ-უხუცესი მიიღებს კოზმანჩითა. უნდა ჩქარს ტახტი შეაზედ
 55 ურთუმელი იუოს. ზედ შექნილი თავი თვალ-მარცაღიტიანი, შიგ მა-
 რილი იუოს. ზედ ერთი კოფი ბრძოლისა, ტარი მოჭედილი, ხალხის 295
 თვალს ზედ იუოს და ერთი ატლასის ჩილანი ზედ ისხდენ. მოღარეთ-
 უხუცესი ადგების, მიიღებს მსახურთ-უხუცესი, და იგი მიიღებს. აწ
 მანდატურთ-უხუცესი მივა და თ[ა]ვის ადგილს ქვე დაჟდების. ამი-
 რეჯობი კათალიკოზთა, მოძღვართ-მოძღვართა, ჭეოინდელსა, ამთ
 წინ ტახტსა დასდგენ, და ზედ ტახტს იგი დაუდგამს. ეს ოთხნივე 400
 ადგებიან და თავმოდრეკით კელთა ტახტ[ა]სზე დასხმენ, ამირეჯობს
 ეთაყვანებიან. ათაბაგსა, ამირ-სპასალარსა და მანდატურთ-უხუცესსა
 ტახტს ეჯობი დაუდგამს ადგებიან¹⁾. განმკეთ-უხუცესი მონაზონთ ოთხ-
 თავე სამ-სამის ჯამით, ეგრეთვე სამთა ვეზირთა ითვალავს, და მერმე
 ამირეჯობი და განმკეთ-უხუცესი დასხდებიან, და მუქიფი ითვალავს 405
 56 სხვათა ვეზირთა ორთა ჯამითა, პირის შწეს, რაჟ მერმე სწიქს

382,1 გ^ა. 388,8 ამილსპასალარი. 393,8 გ^ნმეთ. 397,1 უხუცესი, 406,6 მწედ.

1) აქ ალბათ გამოტოვებულია ფრაზა: „და ეფის ეთაყვანებიან“.

გამოუღებს შეეუკ, ანუ მესამესა, სათვალავსა მიატანიებს, და დაჯდების
 ამირეჯობისა და განმკეთ-უხუცეს[ს] იანა. და სამნივე ერთად დასხდებიან.
 საწოლის მწიგნობარი მსახურთ-უხუცესი[ს] გვერდით ზის. და რაჟ
 410 სუფრა დაუთინონ, კელისუთაღნი ესე, რომე ზემოთ დამიწერია, ვინც
 სხედან შეაბჯრეთ-უხუცესსა პირდაპირ, ზარდახნის მწიგნობარი და მას
 ქვემოთ მწიგნობარი, დასხდებიან პირისპირ. და იქით სხვანი კელის-
 უთაღნი და კელისანა, [სა]სახლის დიდებულნი ჩასხდებიან, სუფრის
 ბოლოს მერემოთ უხუცესი და ფარეშთ-უხუცესი სხედან, და მათ ქვემოთ
 415 მეჯინიბენი. მაგრამ სუფრაზედ ჭაშნაგირი ზედ[გ]ას ოქსინოსა ზედა
 ცაჯკესა, და იგი წინამდგომი ტახტსა ზედა დგანან. ჭაშნაგირს კე-
 ლის მანდილით ცოტა ჩამჩა აქვს. რაჟ საჭამადი წამთაყენონ, ჩამჩით
 ამოიღებს და კელსა ზედა დაისხამს და შეხვრეტს და ეგრეთვე ღვი-
 ნოს... (აქ ორი ფურცელი აკლია).

34.

420 ... პირმშობაჟ მან მიიღო. და ოღეს აკურთხეს, არ მაგად აკურ- 57
 თხეინეს, არ მოელის კათალიკოსსა, რომე არაფი[ქი] ქვეშეთ შექმო-
 დესო. ვარქვე, და ადილნეს ორნივე კათალიკოსნი: „არა მე მმარ-
 თებსო, არა მეო“:.

35.

აწე გიწყოთ შეკმაზვა მეთვისა და ვთქვათ ვეზირობისა რაჟ მუფე
 425 შეკმაზოდეს, ტაშტი მსახურთ-უხუცესმან დაიჭიროს, პირის მანდილი
 მესაწოლეთ-უხუცესმა, წყალი მოღარეთ-უხუცესმან დაუსხას, ტანისსა-
 მოსი მსახურთ-უხუცესმან ჩააცვას, დიდი მესაწოლეთ-უხუცესმან
 შეუკრას. მუკლთ დაურით ქუდი მოღარეთ-უხუცესმან მიიღოს.

36.

და თუ ვეზირობა იყოს, მათ მოახსენონ ჭეოინდელსა¹⁾
 430 და ათაბაგსა, ამირ-სპასალარსა, მეჭურჭლეთ-უხუცეს[ს]ა, მსახურთ-

421, 6 არგ'ი.

1 ამ სიტყვით დედანში იწყება ახალი მუხლი, მაგრამ ჩვენ წინა მუხლიდა
 მიუმატეთ ექვსი სიტყვა, ვინაითგან ახრით ეს სიტყვები ამ მუხლს ეკუთვნის.

ზარდახნის მწიგნობარსა, და ვინცა კელისუფაღნი სამოციქულოდ 60
 460 უნდათ, შეასხმენ და გაგზავნიან. ეგრეთვე მწიგნობარს ჭეოინდელი
 გარდასტუმს და ასწერენ და იურვიან, რაც სასურველ იუოს. საწოლის
 მკერე კარს გარეთ არის, ზურგი შემოქცევი კარით, ან გამოუხ-
 შავს, კელთა არგ[ა]ნი აქვს, ქვე ზის, და ვინცა უბრძანებენ, შემოი-
 ეგანს. მერივე შორსა დგას, და მანდატუნი გარეშემო შორს დგანან.
 465 და ვინცა არ უბრძანებენ, არვის მიიფანენ სიახლოეს:

39.

აწ პირველ ხოლო ღმრთის კამს პატრივი: ვინათგან „უკვე არა
 თუ მანადაშენოს სახლი, ცუდად შერებიან მაშენებელი მანნი“¹⁾. სა-
 წოლისა ღმრთისმშობელი თვთ საწოლსა სვენებია და მის წინაშე
 მისთა მგედრებულთაგან ენთების სანიადაგო სანთელი და კანდელი.
 470 მტველი მისი მესაწოლე არის, იგივე, რომელი წინამწოლი არის მე-
 ფისა. ძელი ცხოვრებისა ველსა კარვით დგას, და კარავი განაღამცა
 სეფე იუო. ეკლესია კარვისა და სხკანი ხატნი პა... (შემდეგ აკლია).

462,9 გამოუხშვს. 464,3 შსა. 466,2-5 პირლ ბღის კმის. 471,5
 კრვიო. 472,6. სხანნი.

1) ფსალმუნი 126,1.

საკუთარ სახელთა, კელისუფაღთა და ზოგიერთ სიტყვათა ს ა ძ ი ე ბ ე ლ ი

ა

- აზნაური** — 94, 126.
ათაბაგი „მამა-ბეგი“ (თათრულად),
ქყონდიდლის შემდეგ პირველი ვე-
ზირი მეფისა (1212 წლიდან დაწყე-
ბული) 277, 378, 388, 390, 402,
430, 436, 437, 439, 440.
აღარდენი—ბროწეულის ქერქი (ჩუბი-
ნაშვილი) 344.
აღვანთა მეფე—265.
აღიხ ჭალა, **აღი**—სოფელია ქართლში,
აღი სოფელია კიდევ სამცხეში 284.
აღიხ ეკლესია—285.
აღამი ალამი, **პატარა დროშა** 202 203.
სეფე აღამი—სამეფო ალამი 203.
აღყა—პატროქი 149.
არავი[ქი]—მღვდელმთავრის შესამო-
სი (საბა) 421.
არგანი—საბჯენელი ჯოხი 336, 361,
383, 384, 385, 455, 463.
ამიერა—316.
ამილახორი—შტალმეისტერი, ამირ-სპა
სალარის თანაშემწე 28, 34, 41, 182
—183, 193, 310, 379, 431, 450, 454
ამირა—ქალაქის ამირა 174.
ამირ-ჩქარი — შიკრიკთ-უხუცესი 191,
380.
ამირ-სპახალარი — მხედართ. მთავარი,
თავადი ლაშქართა 41, 91, 177, 181,
183, 189, 278, 334, 378, 388,
402, 430, 436, 441.
ამირ-ეჯიი—ეჯიბების უფროსი, თა-
ვი. 43, 77, 80, 83, 289, 290, 373,
384, 386, 392, 398—399, 401, 405
408, 454.
ანტონე გლონისთავისძე—ქყონდიდე-
ლი, მწიგნობართ-უხუცესი და პირ-
ველი ვეზირი თაჰარ მეფისა 356—
357.
ანჩელი ანჩის მღვდელმთავარი 312.
არსენ იყალთოელი—იყალთოს ეპის-
კოპოსი დავით აღმაშენებლის დროს
262.
აფხაზეთის კათალიკოზი—270.
აღვსება—აღდგომა 37, 41, 205.
აღთვალვა—თვალის გადავლება, და-
თვლა 10—11.
აჩუხჩი—სამეჯინიბოს მოხელეა 191,
212, 214.

ბ

- ბარგახ უხუცესი**—ბარგის გამგე 129
—130
ბასილი ბერძენთა მეფე—317.
ბაღდადუი—ბაღდადური 134

ბედიელი — ბედიის მღვდელმთავარი
316.

ბექელი—106.

ბექელი სახელე—სიგილზედ დასაკი-

ღებელი ბექელი ტყვისა 107.

ბექელი საგახსნითე—107.

ბექელი თვალელი თვლიანი ბექელი 105
ბოძალი შეშა—ორკაპი ჯოხი 154.

გ

განმგეთ-უხუცესი— 48, 95, 387, 392
—393, 403, 405, 408, 458.

გამოსაჩვენებრი—ღია ქალაღი გან-
კარგულებისა 73.

გამრეკელი თორელ — ამილახორი თა-
მარ მეფისა 367.

განდამცა—ღიღ ც 20, 70, 160, 275

განცხადება—ნათლის-ღება 18.

გარეჯა—დავით-გარეჯის უღაზნო 140

გარეჯული ძღვენი—339.

გარიგება—განწესება, წესრიგი 1.

გელათი—57.

გელათელი—381.

გელათური ძღვენი 336.

გიორგი მეფე — გიორგი III, თამარის
მამა (1156—1184), 33. გიორგი I
(1014—1027) 317.

დ

დაბარჩამი—ცული (?) 201

დადიანი—დადიანი, სამეგრელოს თავა-
ღი, სამეგრელოს ერისთავი 333.

დალოცვა კურთხევა მეფისა 318.

დარბაზი—მეფის სასახლე 275, 330,
346, 352.

დარბაზობა—მღება ვისიმე მეფის მი-
ერ, აუღიენცია 25, 28, 188. და-

ბაზობა დიდის წესითა და უმცრო-
სითა—26.

დარბაზელი—მეფის კარის კაცი 283.

დარაჯა—135—136.

დროშა დიდი—20, 23, 24, 374.

დუკატი—ფული ბიზანტიის მეფის კო-
სტანტინე დუკისა 112, 113.

ე

ეპისკოპოზნი—311, 328, 380.

ერისთავი—332, 355, 348.

ერისთავი ჴავშეთისა—331.

ეჯიბი—60, 403.

ვ

ვარდან დადიანი—365—366.

ვარდანისძე კახაბერი—365.

ვანაჩე—მანაველი, მსახურთ-უხუცესი
რუსუღან მეფის დროს 448

ვახტანგ მეფე—318.

ვეზირი—100, 148, 156, 277, 300,
308, 309.

ვეზირობა —ვეზირთა ბკობა სახელ-
მწიფოს საქმეებზედ მეფის თავმჯდო-
მარეობით 424, 449—450.

ზ

ზარდახნის უხუცესი—193—194, 211,
212, 376,
ზარდახნის მწიგნობარი—39—40, 65,
195, 204—205, 369—370, 411, 459.
ზარდახნის მოღარე—206, 209—210
ზარდახნის მეჯინიბე—208.

ზედა - მღვამელი — თავზე მღვამი
„ადიუტანტი“,—60, 62—63, 82—83
105—106, 175.
ზანზალაკი—პატარა ზარი 118
ზვარი — 71, 232, 234, 236.

თ

თამარ მეფე—33, 353.
თუთუბო—179—380, 343.

თეთრი—ვერცხლის ფული 243, 352.
თორმეტი უღაბო—381.

ი

იმიერი—311.
ინასარიძე—საწოლის მწიგნობარი 286
—287.
იკუნკელისძე მანდატური, აზნაური 94.

იმერეთი—239.
იოვანე ქუთათელი—320.
იშნელი—იშნის მთავარ-ეპისკოპოსი
311, 313, 326.

კ

კაბიწი—საწყაფი ხორბლისა. სამი კო-
დი, გინა საჰი გრივი ვეეთნიმე ათს
კოდს ერთ გრივათ იტყვიან (საბა)
—85
კათალიკოზი—277, 285, 288, 297
297—298.
კათალიკოზი აფხაზეთისა—319—320,
324—325.
კათალიკოზნი—277, 281, 285, 377,
380—381,, 387, 389—390 399 421,
422.
კანდელი—469.

კანჯრის კული—201.
კარი—მეფის სასახლე 1.
კახაბერ ვარდანისძე — მეჭურჭლეთ-
უხუცესი თამარ მეფისა 365.
კახეთი—239.
კახთა მეფე—265. —
კეოტა—ჩხირი, რომელზედაც ლელვია
დაცმული 342.
კორძი—მხარე. იმის კერძ, შორს—იმის
მხარეს, მოშორებით 9.
კოზმანჩქი—დიდი ჩქიფი 398
კობტანტინე (მეფე) 319.

ლ

ლამპარი—256.
ლამპრას შექმნა—249.

ლორე სათავადო—360.

- მანაველი**—ვაჩნაძე, მსახურთ-უხუცესი რუსულად მეფის დროს 447.
- მანდატური**—72, 74, 75, 83, 92, 93, 233, 336, 373, 464.
- მანდატურთ-უხუცესი**—მანდატურების უფროსი 42—43, 71, 91, 177—178, 278, 383, 394, 385, 392, 398, 402, 443.
- მანდილი**—134, 141.
- მანდილი ულარო**—219.
- მანჯუყეები**—200.
- მარუშინი**, ძე ჩახჩურებისა—ჩუხჩარე-ჩი თამარ მეფისა 366.
- მარქაფა**—215.
- მასტაკი**—179.
- მაფრაში**—120.
- მაშხალა**—137, 149, 155.
- მაშრაპა**, მიშრაპა - 221, 231.
- მაწყვერელი** — აწყურის ეპისკოპოსი 311—312.
- მრგვალი**, მრგვალის დაბმა—257.
- მეაბჯრე** აბჯრის მნე 31, 184.
- მეაბჯრეთ-უხუცესი** -- მეაბჯრეთ უფროსი 42, 183—184, 190, 193, 379—380, 411, 457—458.
- მეგოდრე** —გოდრის, სკივრის ანუ ზანდუკის მნე 110, 113.
- მეზგრე**—236.
- მეკამბეჩე** დიასახლისი—ფურ-კამბეჩის მწველაფი დიასახლისი 98.
- მეკირე**—97.
- მემაშხალე**—153—154.
- მენობათე**—ნობათზე, დაფზედ დამკვრელი 20, 23.
- მერიგე**—წესრიგის მიმცემი 43—44, 92, 373, 464.
- მერემე**—რემას მნე 375.
- მერემეთ-უხუცესი**—მერემეთა უფროსი 191, 374—375, 414.
- მესარტყლე**—სარტყელთა მნე 184.
- მესაწოლე**—მეფის საწოლის გამგე 125, 130, 470.
- მესაწოლეთ-უხუცესი** — მესაწოლეთ უფროსი 42, 45, 101, 104, 106, 306, 426, 427, 455.
- მესტუმრე**—სტუმრის მიმღები მოხელე 43, 85, 89, 92, 373—374, 458.
- მეტყაფე**—150.
- მელვინე**—74, 132, 237.
- მელვინეთ-უხუცესი** —მელვინეების უფროსი 47, 74, 234—235, 369.
- მეძღვნე**—ძღვნის მიმრთმევი, ძღვნის მიმტანი 86.
- მეჭურჭლე**—საჭურჭლის, ხაზინის გამგე, 60, 63, 66, 150, 176, მეჭურჭლენი ქალაქისანი 174, დარბაზს მყოფნი მეჭურჭლენი 175,
- მეჭურჭლეთ უხუცესი** — მეჭურჭლეთა უფროსი 44, 167—168, 229—230, 305, 378—379, 430, 437, 446, 449.
- მეხელადე**—10.
- მეხელადეთ-უხუცესი** — მეხელადეთ უფროსი 10.
- მეხილე**—163.
- მეხილეთ-უხუცესი**—მეხილეთ უფროსი, სახილეს გამგე 102, 161—162, 163.
- მეჯამე**—49.
- მეჯამეთ-უხუცესი**—მეჯამეთ უფროსი 49, 96.
- მეჯინიბე**—208, 209—210, 415. ზარდახნის მეჯინიბე—209—210.
- მეჯლიში**—დიდი პურობა, ლხინი; მე-

ჯლიშისანი 229, უმეჯლიშო 228.
მიმძლავრებული—დაჩაგრული ძალადობით, უკანონოდ 51.
მიხევენ—მისდევნ, მიჰყვებიან, 126—127.
მისრატული—სამეჯინიბოს მოხელეა 206.
მისრატულთ-უხუცესი — მისრატულეზის უფროსი 210.
მიშრაპა—(იხ. მაშრაპა).
მიხმევა—მიღება 14.
მკერვალთ-უხუცესი - მკერვალთა უფროსი 9.
მოგვი—მესტი, წულა, ჩუსტი 138.
მოლაჩე—სალაროს მოხელე, გამგე 47, 163, 251.
მოლარეთ-უხუცესი მოლარეთ უფროსი 1, 46, 101, 104, 109, 110, 396—397, 426, 428, 456.
მონადირე—11—12, 239, 242, 248, 249.
მონადირეთ-უხუცესი — მონადირეთ-უფროსი 4, 25, 238.
მოსაფლავე—მეფის საფლავის მცველი, მეფის დამმარხველი 316.
მოყვენთუსულა—უნდა იყოს მოყვინდიზული, ესე იგი ყვინდიზის ბეწვით მოვლებული 5 (იხ. ყვინდიზი).
მოძღვართ-მოძღვარი — მასწავლებელი

თა მასწავლებელი, მეცნიერთა მეცნიერი 269—270, 276, 279, 280, 281, 292—293, 377, 387, 390, 399.
მტვეარი—ტბეთის ეპისკოპოსი და შავშეთის ერასთავი 312, 329,
მუინვარიანი—132.
მუინვარი—133
მხახურთ-უხუცესი—მხახურების უფროსი. 1, 2, 45, 79—80, 100, 103—104, 116, 162, 177. 305—306, 376, 379, 397, 409, 425, 427, 431 434, 449.
მცველი—470.
მუნაფარი - მწნილი 97.
მუქაფი (იხ. მუქიფი).
მუქიფი,—ძღვენთ მნე, ძღვენთ გამგე. მეჩვიდმეტე საუკუნიდან - ფეშქაშნიესი 45, 173, 232, 234. 235, 405.
მუშრიბი — ქალაქთა ბაჟის და სავაჭრო გადასახადთა ამკრეფი და შემნახავი 174, 178, 180.
მუხულო—98
მწდე, მწე—მოსამსახურე, მიწოდებელი პურისა, საჭამადისა 275, 276.
მწიგნ-ბარი—წიგნის მცოდნე, მეცნიერი 24, 38, 86, 114, 195, 245, 246, 372, 412, 460.
მწიგნობართ-უხუცეს — მწიგნობართა უფროსი 335

6

ნაუფი—343.
ნატი—147.
ნატაკი—პატარა ნატი 294.
ნაჭარმაგეფი—ადგილის სახელია სოფ. კარალეთთან, გორის მახლობლად,

264, 267 (იხ. საჭარმაგეო სეფისკეფარი).
ნებნი—ხელის გული 302.
ნობათი—დაფი, დავლი, ბარაბანი 23.

ო

ორხრვა ხალიჩა, ხალოიანი საფენი (საბა) 121, 431.
ოსთა მეფენი — 265.

ოქსინო — ოქრო ქსოვილი ხავედი, გინა მისი ფარდაგი (საბა) 415.

პ

პატრონი — ბატონი, უფალი, მეფე 283 — 284, 287.
პირის მანდილი — პირსახოცი 425.
პირის მელვინე — ღვინის მიმწოდებელი მეფისა 47.
პირის მწდე — სასმელ-საქმელის მიმრ-

თმევი მეფისადმი 231.

პიჩმარხვა — დასაწყისი დიდ-მარხვისა 346.

პურობა — პურის ქამა, ნადიმი 146, 340.

რ

რუსულან მეფე — თამარ მეფის ასული 447.

ს

სააჯო კარი — სასამართლო სახლი 50.
საგანმგეო — საგანმგებო, გამგეობისათვის დანიშნული სახლი 335.

საგანმგეოს უხუცესი — საგამგეოს უფროსი გამგეთ-უხუცესის ხელქვეითი 48 49.

საგანმგეოს მუქიფი — საგამგეოს ძღვნის მნე 48, 254, 371.

საგახსნითე ბეჭედი — 107.

საგდებელი — საბელი შორით შესატყორცი რემათა შესაპყრობელად (საბა) 375.

საგაზირო — სახელმწიფო სათათბირო სახლი, სადაც ვაზირთა ბჭობა ხდებოდა 166, 448.

სათვალაფი — 407.

სათხილდე — თხილის სატეხი იარაღი

157—158, 164.

სათიკარი — კრმლის ბუნიკი (საბას განმარტებით), მაგრამ აქ რკინის ჯოხს უნდა ნიშნავდეს 217.

სალარო — ხაზინა, სადაც ლარი, განძი ინახებოდა 1, 78, 101, 103—104, 112, 127, 166, 170, 171, 456.

სალაროხ მოლარე — სალაროს გამგე 110, 112.

სალამახური, ანუ სალმასური — სალმასი ქალაქია სპარსეთისა განთქმული აბჯრის კეთებით, 16 კილომეტრის სიშორით ჩრდილო-დასავლეთ მხრით ურმიის ტბისა, გზაზედ თავიზიდან აზრუმისაკენ (იხ. რუქა წიგნისა: Бартольдъ. Историко географическiй обзоръ Ирана. СПб. 1903). ეხლა ქალაქს დილმანს უწოდებენ.

ხოლო ხეობას საღმასი ჰქვია (ლარუსის ლექსიკონი). გიორგი მეფეს, თამარის მამას, საღმასური ეგრცხლის ჯაჭვი სეფეთათვის (ეხლანდელის ტერმინოლოგიით კამერპერების ანუ კამერ-იუნკრებისათვის) შემოუღია, მაგრამ საღმასური ჯაჭვი მეფეთა ძვირფასი სამოსელის ანუ აბჯარის ნაწილიც ყოფილა: ქართლის ცხოვრებაში, სადაც მოთხრობილია, თუ როგორ გაიყვეს სამეფო განძეულობა ორმა დავითმა, დავით რუსუდანის ძემ და დავით ლაშას ძემ, სხვათა შორის სწერია: „ხოლო ჯაჭვი იგი სახელდებული საღმასური და თვალი იგი პატივცემული გვრდემლი და მარგალიტი იგი დიდი, რომლისა სწორი არავის სადა უხილავს, ესე სამივე რუსუდანის ძესა დავითს მიხუდა“ (ქარ. ცხ. მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გვ. 677). თუ საღმასური სამეფო ჯაჭვი ისეთ მარგალიტის თვალთან არის მოხსენებული, რომლის მსგავსი არავის უხილავს, ეტყობა დიდ განძად ყოფილა მიჩნეული 34.

სამამულოდ—მამულის მიცემა, ქაეშე-ვრდომად მიღება 442-443.

სამზარეულო—98.

სამოციქულო—459.

სამუქლე—მანდილი სამუქლე—ტექსტის მიხედვით უნდა ნიშნავდეს ფაიფურის ან ფაიანსის ქურკლის საწმენდს მანდილს, ვინაითგან იყო კიდევ საფუკე მანდილი, ესე იგი ხის ქურკლის საწმენდი 219.

სამკრო—ადგილი ეკლესიაში, სადაც მგალობელნი დგანან 351.

სამსჯელი—ლურსმანი, რომლითაც ქრისტე იყო ჯვარზე მილურსმული 325.

სამცხის სპასალარი 332-333.

სამხარის ლოცვა 346-347.

ხანახავი ძღვენი—342.

ხანელბელი—179.

სარგის მკარგძელი—ამირ-სპასალარი თამარ მეფისა 358.

ხარემოხ ნაცვალი რემათა (ცხენის ჯოგთა) უფროსი გამგის მოადგილე 49.

საჩმუზა—მაშია (საბა), სარმუზი—ქოში, ფოსტალი (ჩუპინაშვილი) 138.

ხახაგებლე—ჯორი, რომელზედაც მეფის საგებელი იყო აკიდული 128.

ხახაურგო—საკელო, განსაგებელი 176.

ხახახლის დიდებულნი—413.

ხახთაული—ბალიში 121, 432.

საურავი—საზრუნავი, გასაგები 77, 358.

საფარეშო—147, 221.

საფრამანგი—362.

საფუკე—მანდილი ხის ქურკელის საწმენდი 220.

საღვინე—დაწესებულება, სადაც ღვინის შემოსავალი და ყოველგვარი საქმიეები ღვინის შესახებ და ღვინის ქურკელი ინახებოდა 7, 9, 47, 229.

საღვინის მოღარე—227-228, 217, 235.

საღვინის კელიხუფალი—საღვინის მოხელე 335.

საღვინის მუქიფი—საღვინის ძღვნის მნე 47-48, 254, 371.

სახილე, სახილე ტახაკი—157, 161.

სახურავი—119.

ხაწებელი—97.

ხაწოლის ღმრთის მშობელი—468.

ხაწოლის მწიგნობარი—39, 52, 59.

62, 64, 88, 283, 292, 370, 409, 453.
საწოლის მეკრე—136 258, 461—462.
საქარმაგეო სეფისკვერი—სეფისკვერი, რომელიც ალბათ ნაქარმაგევის ზრძოლაში დაღუპულ გმირთა მოსახსენებლად იყო დაწესებული 336.
საქურტლე—სახლი, სადაც ძვირფასი ქურტელი და ხაზინა ინახებოდა 61, 77, 167, 178.
საქურტლი (ანუ საქურტლეთ) ნაცვალი 44, 45, 173, 305, 369, 458.
საკელი—ის რაც შეადგენს ყოველი მოკელის საგამგეოს 59, 61.
სელი—სელის ზეთი 149, 151—152.
სელნი—დასაკეცი სკამები 434.
სეფე—მეფის კარის კაცი, კამპერრი ანუ კამერ-იუნკერი 31, 263—204.
სეფე-კარავი—სამეფო კარავი 471-472.
სეფე-ტაბაკი—სამეფო ტაბაკი 391.
სიგელი—87, 91, 114.
სიკისტრონი მოკაზმული ჯორი 129, 130.
სიკისტრ ხანი—117.
სიკისტროსანი ჯორი—126, 117.
სილალორი—საბას ეს სიტყვა ამონაწერი აქვს თავის ლექსიკონში ამრიგათ: „ალარდენი. სილალორი. ლელი და ბროწეული. განაჩენში“. რომელ წიგნს გულისხმობს. საბა განაჩენად ჩვენ არ ვიცით, თუმცა საბას მიერ შემორჩე მოყვანილი სიტყვები ჩვენს ძეგლშიც გვხვდება,

მაგრამ საზოგადოდ ლექსიკონის ციტატებიდან არ ჩანს, რომ საბა კარის გარიგებას იცნობდეს 344.
სკიპტრა—სამეფო ჯოხი, ფაენი (საბა). 323, 324.
სომეხთა მეფე—261, 266.
სომხითი—360.
სოფრომისძე—287—288. ჩვენ გვაქვს ხელში ცნობა ორი სოფრომისძის შესახებ. ორთავენი მოღვაწენი არიან ნარინის დავითის დროისა მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევრისა. ერთი არის ზარდახნის მწიგნობარი გიორგი სოფრომისძე, რომელსაც დაუწერია 1290 წელს ვახტანგ თულაისძისა სიგელი, დავით ნარინის მიერ ბოძებული (სიგელი ჯერ არ გამოგვიცია), მეორე არის დავით ნარინის მოძღვარი ილარიონ სოფრომისძე, რომელიც დავითს ოპიზიდან მოუყვანია და გელათს ქედის მთავარანგელოზთა ეკლესიაში დაუყენებია. დავითის მიერ ბოძებული სახარება ილარიონს შეუკაზმავს და ეხლა ინახება სვანეთში სოფელ ლამსხალის ეკლესიაში, და ცნობები იქიდან გვაქვს ამოწერილი.
სპასალარი—სამცხის სპასალარი 332—333.
სუნდუზი—ზეწარი, სუზანი ტახტზედ საფენი აბანოში 121.
სუფრის ნოხი—433—434.

ტ

ტაბაკი—სეფე-ტაბაკი 36, 133, 138, 164, 223, 225, 226, 273, 393, 400 401, 403.
ტაბლა (ხონჩა) —7, 273, 400.
ტაოელთ მეფენი—266.

ტრაპიზონელი—261, 266.
ტერფი—29.
ტური—ტყვია 108.
ტუმალი—97.
ტყის მცველი—10, 240.

უ

ულაბნო, ულაბნონი—დავით-გარეჯის
ულაბნონი 341
ულუფა—ღვინის ულუფა 238.
უმეჯლიხო—რაც მეჯლიშის დროს არ

არის სახპარი 228

ურთუმელი—თავ-დაუხურავი 394.

უხუცესი—უფროსი 180

ფ

ფარეში—მოსამსახურე, კამერდინერი.
ამ მნიშვნელობით სხვა წყაროებში
პირის ფარეში იხსენიება 101, 139,
142, 157.
ფარეშთ-უხუცესი — ფარეშების უფ-

როსი 101—102, 137, 147, 157,
340, 414, 431—432.

ფანჯა—ფინჯანი 132, 218.

ფანარი—137.

ქ

ქართლის ერისთავი—332.
ქართლის კათალიკოზი—380.
ქარშიკი—არღანჩი, ბრტყელი საბელი
(საბა) 124.
ქაფა (ქაფი) ჯავშანთ საფარღლიე (სა-
ბა) 198.
ქაშანური—173.
ქვაბლიძე ამირეჯიბი—290—291. მე-

ცამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში,
დავით ნარინის დროს, ცნობილია
ამირაჯიბი ქობულის ძე ბე-
ლე (თ. ჟორდანია, ქრ. II, გვ. 161).

ქრთამი—88, 90, 176.

ქუთათელი—ქუთაისის მთავარ-ეპისკო-
პოსი 316. 320, 323, 324.

ქუთაისის ღმრთის მშობელი—325.

ღ

ღვინის მკრეფელი—75.

ღვინის ულუფა—238

ყ

ყაზარჩა—პატარა კაბა, მოკლე კა-
ბა (?) 4
ყათარი—ჯორი 128.

ყვნილი—ძვირფას ბეწვიანი ცხოველი
(რუსულად ендова) 6.

შ

შირვან-შანშე—261.

შირვან-შაქენი—267.

შანშეთ სახლი—445
შეკანული—ღვინის საწყაფი 336.

შერაქისძე—95.
შეშა—ხე, ძელი 99.

ჩ

ჩადრი—145
ჩამჩა—417.
ჩაფლა—ფეხსაცმელი, წალა, ქალამანი (მეგრულად ჩაფულა და სვანურად ჩაფულ ქალამანია) და აგრეთვე საქალმნე ფეხის ქირა. ეს სიტყვა კარის გარიგებაშიც საჩუქარს ნიშნავს (ასსა თეთრსა ჩაფლასა გაუგზავნის მეფე 100, 138, 352

396, 352
ჩახჩურები ჩუხჩერები) — 366.
ჩახვ—ჩანთა (?) 66.
ჩილანი გადასახურაფი უნდა იყოს
ჩინური—172.
ჩოგანი - საბურთალო კავი (საბა) 334
ჩუხჩარეხოზა ეზოს უხუცესობა (?) 366

ც

ციცხვი—კოვზია საბას განმარტებით. კარის გარიგებაში კი მოხელეა, რომელიც ეხლანდელი მეეზოვეს როლს

ასრულებს 165, 167.
ციცხვთ-უხუცესი—ციცხვების უფროსი 102.

ძ

ძელი ცხოვრებისა - 21—22, 29, 35, 471.

ძმანი გარესჯელნი - გარეჯის ბერები 381.

წ

წანართა მეფე—265.
წინა-მდგომი—416.

წინა-მწოლი—135, 259—260, 470.
წლის თავი—ახალი წელი 10, 25.

ჭ

ჭაშნავირი—საქმლის გამსინჯველი, სანამ მეფეს მიაართმევდენ, დეგუტატორი 415, 416.

ჭიაბერი—მანდატურთ-უხუცესი თამარის დროს 360—361.

ხ

ხაბაზი—მეპურე, პურის მცხობი 87.

ხადახი—წმინდა, შეურევენელი 395.

ხამი—უბრალო დაუმუშავებელი 199.
ხარგაი—ნაბდის კარავი (საბა) 144—
 145.

ხილობა—ნახვა, დარბაზობა 143.
ხუცესთ-უხუცესი—უფროსი მღვდელი,
 პროტოიერი 37 38

კ

კელის მანდილი—კლსახოცი 417
კელის ნოხი—პატარა ნოხი. ხელში
 დასაკერი 137
კელმანდილი—კელის მანდილი 219

კელის მქონებელი—მოხელე ხელქწი-
 ფისა 353
კელოსანი—413
კელის-უფალი—410, 412 --413, 459.

ჯ

ჯავშანი საცხენე 200
ჯალაბი—სახლობა, მეფის სახლობა
 435.
ჯარნახძე—მანდატური, აზნაურის გვა-
 რისა 95.

ჯაჭვი—ჯაჭვის პეჩანგი 31.
ჯვარის მტკრთველი—ეპისკოპოსი ანუ
 მღვდელი რომელსაც ჯვარის წინ უნ-
 და ეტარებინა (ცხოველი ძელის ნა-
 წილებიანი ჯვარი 21, 35, 37, 213.

ს ა რ რ ე ვ ი

I წინასიტყვაობა	I—XXXVIII
1 ცნობა ხელნაწერის შესახებ	I—III
2 დრო კარის გარიგების შედგენისა	III—IX
3 სად არის დაწერილი ანუ შედგენილი კარის გარიგება და გვაქვს თუ არა ცნობა ამ ძეგლის შესახებ ლიტერატურაში.	IX—XIV
4 ვის მიერ უნდა იყოს შედგენილი კარის გა- რიგება	XIV—XVI
5 რა წყაროებით სარგებლობს ავტორი კა- რის გარიგების შედგენისათვის	XVII—XXI
6 ენა და ტექსტი კარის გარიგებისა	XXI—XXVII
7 სასულიერნო პირნი, კარის გარიგებაში მო- ხსენებულნი, და მოძღვართ-მოძღვარი	XXVII—XXXIV
8 მნიშვნელობა კარის გარიგებისა საქართვე- ლოს ისტორიის და სამართლისათვის	XXXIV—XXXVIII
II გარიგება კელმწიფის კარისა	1—20
III საკუთარ სახელთა, კელისუფალთა და ზოგი- ერთ სიტყვათა საძიებელი	21—31
